

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

"ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΕ ΤΗΝ
ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΤΟΥΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΟΥ ΡΑΒΛΟΝ".

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΥ
A.M. 0298070
ΕΤΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: 4^ο

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΜΑΡΙΑ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΟΛΟΣ 2002

αρ. εισ. 58/ΠΑΠ.....

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2225/1
Ημερ. Εισ.: 18-09-2002
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΠΕ
2002
ΤΖΩ

❖ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	ΣΕΛ.4
---------------	-------

ΜΕΡΟΣ Α, ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ.....	ΣΕΛ.6-8
1α ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	ΣΕΛ.9-10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΡΑΒΛΟΝ.....	ΣΕΛ.11
2.1 ΔΥΝΑΜΗ ΔΙΕΓΕΡΣΗΣ (Strength of Excitation).....	ΣΕΛ.11-12
2.2 ΔΥΝΑΜΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ (Strength of Inhibition).....	ΣΕΛ.12-14
2.3 ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΝΕΥΡΙΚΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ (Mobility of Nervous Processes).....	ΣΕΛ.14-15
2.4 ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΝΕΥΡΙΚΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ (Balance of Nervous Processes).....	ΣΕΛ.15
2.5 ΤΥΠΟΙ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ (Types of Nervous System).....	ΣΕΛ.16-17
2.6 Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ.....	ΣΕΛ. 17-18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΩΝ.....	ΣΕΛ.19-22

ΜΕΡΟΣ Β, Η ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	ΣΕΛ.23-25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΜΕΘΟΔΟΣ.....	ΣΕΛ.26

5.1	ΔΕΙΓΜΑ.....	ΣΕΛ.26
5.2	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ.....	ΣΕΛ.27
5.2.α	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ (Ε.Ι.Π.Ε.) ΚΑΤΑ ΠΑΒΛΩΦ.....	ΣΕΛ.27-31
5.2.β	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΠΑΙΔΙΩΝ (Ε.Ι.Π. 7-14) ΚΑΤΑ ΠΑΒΛΩΦ.....	ΣΕΛ.31
5.3	ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΣΗ.....	ΣΕΛ.32
5.4	ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ.....	ΣΕΛ.33

ΜΕΡΟΣ Γ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	ΣΕΛ.34-42
------------	----------------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	ΣΕΛ 43-46.
-------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

❖ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια να εξεταστεί το αν και κατά πόσο η ιδιοσυγκρασία ενός γονιού και συγκεκριμένα σ' αυτή την περίπτωση της μητέρας σχετίζεται με αυτή του παιδιού της, εμπλέκοντας όρους όπως κληρονομικότητα, περιβάλλον και άλλα στοιχεία.

Πιο συγκεκριμένα η εργασία χωρίζεται σε τέσσερα μέρη, όπου στο Α' μέρος γίνεται μια θεωρητική προσέγγιση του όρου της ιδιοσυγκρασίας και των στοιχείων που σχετίζονται μ' αυτή. Με βάση λοιπόν την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία ορίζεται η έννοια της ιδιοσυγκρασίας αλλά και η διάκρισή της από τη προσωπικότητα. Παρατίθεται η θεωρία του Ρανλόν περί ιδιοσυγκρασίας και κατόπιν αναφέρονται τα στοιχεία εκείνα που πιθανώς συσχετίζουν την ιδιοσυγκρασία των γονιών με των παιδιών τους.

Στο Β' μέρος γίνεται εκτενής αναφορά στη μέθοδο που ακολουθήθηκε για την διεξαγωγή της έρευνας όπου περιγράφονται το δείγμα, τα ερευνητικά εργαλεία, η βαθμολόγησή τους αλλά και η ερευνητική διαδικασία που ακολουθήθηκε.

Το Γ' μέρος της εργασίας περιλαμβάνει τα αποτελέσματα της έρευνας κατόπιν της στατιστικής επεξεργασίας τους, καθώς και τα γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή. Στο Δ' και τελευταίο μέρος της εργασίας παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία καθώς και παράρτημα με τα δύο ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν για την διεξαγωγή της έρευνας.

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που με βοήθησαν σημαντικά στην διεξαγωγή και ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κα Μαρία Ζαφειροπούλου, Επίκουρη καθηγήτρια του τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, που με εμπιστεύθηκε για την εκπόνηση της

εν λόγω εργασίας, η οποία μου πρόσφερε πολύτιμες γνώσεις και εμπειρίες.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κα Μπονώτη Φωτεινή, Λέκτορα του Παιδαγωγικού τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, δεύτερη καθηγήτρια και βαθμολογήτρια της παρούσας εργασίας.

Κατόπιν, ένα μεγάλο μερίδιο των ευχαριστιών μου ανήκει στην Κα Ρούση Χριστίνα, Ψυχολόγο και υποψήφια Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για την παροχή της υλικοτεχνικής υποδομής προκειμένου να γίνει η επεξεργασία των δεδομένων και για τις εύστοχες παρατηρήσεις που μου έκανε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας.

Επιπλέον ευχαριστώ την Κα Ματή-Ζήση, Δασκάλα, Δρ Ψυχολογίας και την Κα Αγγελική Θάνου, Αποσπασμένη Νηπιαγωγό στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας για την εύρεση του δείγματος και την διευκόλυνση της συνεργασίας μου με τους εκπαιδευτικούς των σχολείων. Ευχαριστώ ακόμη τους διευθυντές και τους εκπαιδευτικούς του 21^{ου} και του 29^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βόλου για την διάθεση χρόνου προκειμένου να διεξαχθεί η παρούσα έρευνα.

Πολύ περισσότερο όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω τα παιδιά με τις μητέρες τους που συμμετείχαν στην έρευνα με προθυμία.

Τέλος νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τις φίλες μου Άννα και Χριστίνα καθώς και τον Δημήτρη για την αμέριστη συμπαράσταση τους.

ΜΕΡΟΣ Α' ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

❖ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ

Η έννοια της ιδιοσυγκρασίας ως ένα "χαρακτηριστικό" της ανθρώπινης οντότητας, δεν είναι ιδιαίτερα προσδιορίσιμη με την έννοια ότι δεν υφίσταται ένας συγκεκριμένος και κοινά παραδεκτός ορισμός της. Αποτελεί σχετικά καινούργιο πεδίο έρευνας για την Επιστήμη της Ψυχολογίας. Κορυφαίοι επιστήμονες ασχολήθηκαν διεξοδικά με την μελέτη και προσπάθεια αποσαφήνισης το όρου ιδιοσυγκρασία. Έτσι λοιπόν οι Eysenck, Buss και Plomin, Chess και Tomas, Strelau, Angleitner, Pavlov, είναι μερικά απ' τα ονόματα που αντιπροσωπεύουν το συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Ο τελευταίος μάλιστα αποτελεί κατά κάποιο τρόπο τον πρωτοπόρο των ερευνών που αφορούν την ιδιοσυγκρασία.

Γίνεται συχνά λόγος για "ιδιοσυγκρασία" στα πλαίσια της Ψυχολογίας, ενώ απαντάται κυρίως ως όρος στην Ψυχολογία της Προσωπικότητας. Μάλιστα ορισμένοι ερευνητές (π.χ. Eysenck, Gray) θεωρούν συνώνυμους τους δύο όρους. Άλλοι ορίζουν την ιδιοσυγκρασία ως ένα "σταθερό συναισθηματικό χαρακτηριστικό" (π.χ. Mehrabian) ή ως συνηθισμένη συναισθηματική αντιδραστικότητα του ατόμου (Wundt 1903), (Strelau και Angleitner, 1991). Επιπρόσθετα ο McDougall (1923) δίνει έμφαση στους "φυσιολογικούς" και βιοχημικούς παράγοντες της ιδιοσυγκρασίας.

Μια απ' τις πιο παραδεκτές προσπάθειες ορισμού της έννοιας της ιδιοσυγκρασίας μεταξύ των ερευνητών κυρίως στις Η. Π. Α., δόθηκε απ' τους Chess και Thomas (1991). Στην προσπάθεια προσέγγισης του όρου έδωσαν έμφαση στο "πώς" της συμπεριφοράς του ατόμου σε αντίθεση με τις ικανότητες (ή το "τι" της συμπεριφοράς) και με τα κίνητρα (ή το "γιατί" της συμπεριφοράς).

Ο Strelau (1987) αναφέρει ως ιδιοσυγκρασία τις "σχετικά σταθερές διαφορές στην ανθρώπινη συμπεριφορά που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν με όρους βιολογικών μηχανισμών".

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγαλύτερη έμφαση των ερευνητών που ασχολήθηκαν με την ιδιοσυγκρασία δόθηκε στην προσπάθεια αποσαφήνισης της δομής της. Πιο συγκεκριμένα θεωρήθηκε σημαντικό ν' αναγνωρισθούν τα συστατικά της στοιχεία έτσι ώστε να βρεθεί τρόπος ακριβούς μέτρησής της στα άτομα. Μέχρι στιγμής γίνεται λόγος για περισσότερα από 30 ερωτηματολόγια μέτρησης βασιζόμενα σε διάφορες κάθε φορά θεωρίες. Κατ' επέκταση αναφέρεται παραδειγματικά η θεωρία των Thomas και Chess που εντοπίζουν τρεις τύπους ιδιοσυγκρασίας. Κατά πρώτον η "εύκολη ιδιοσυγκρασία" απ' την οποία χαρακτηρίζεται ένα άτομο όταν αντιδρά θετικά σ' ένα καινούργιο ερέθισμα, προσαρμόζεται εύκολα σε αλλαγές και τον διακρίνει ήπια διάθεση. Απ' την άλλη μεριά η "δύσκολη ιδιοσυγκρασία" όπου το άτομο χαρακτηρίζεται από ακανόνιστες βιολογικές λειτουργίες, αρνητικές αντιδράσεις σε νέες καταστάσεις, δύσκολη προσαρμοστικότητα και αρνητική αντίδραση ήπιας έντασης σε κάτι το καινούργιο (Strelau κ' Angleitner, 1991).

Οι Windle και Lerner δίνουν τη δική τους εκδοχή υποστηρίζοντας ότι ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά είναι γενικά το επίπεδο δραστηριότητας, η ρυθμικότητα, η ευελιξία στην προσαρμογή και η επιμονή / διάσπαση (Strelau κ' Angleitner, 1991). Ο Buss ως χαρακτηριστικά στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας θεωρεί τη συναισθηματικότητα (emotionality), τη δραστηριότητα (activity) και κοινωνικότητα (sociability), απ' τα οποία μάλιστα προκύπτει το EAS που αποτελεί τη βάση της θεωρίας του περί ιδιοσυγκρασίας. (Buss και Plomin, 1984).

Κατά τους Rothbart και Derryberry (1981) η ιδιοσυγκρασία χαρακτηρίζεται απ' τις ατομικές διαφορές όσον αφορά την "αντιδραστικότητα" (reactivity: διέγερση πολλαπλών συστημάτων οργανικών και συμπεριφοράς, διέγερση της κινητικότητας και του συναισθήματος) και την "αυτορρύθμιση" (self regulation: ενεργοποίηση

αντιδραστικότητα) τα οποία θεωρείται ότι έχουν μια ιδιοσυστατική βάση. Με τον όρο ιδιοσυγκρασία οι Rothbart και Derryberry εννοούν την ιδιοσυγκρασία που αναφέρεται στα σχετικά διαρκή λειτουργικά γνωρίσματα του οργανισμού τα επηρεαζόμενα απ' την κληρονομικότητα, την ωρίμανση και την εμπειρία.

Ο Ρώσος ερευνητής Ivan Pavlov (1951 - 1952) τόνισε τη σημαντικότητα του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος (Κ. Ν. Σ) και σύμφωνα μ' αυτόν η ιδιοσυγκρασία αποτελείται από τρία χαρακτηριστικά - ιδιότητες του Κ. Ν. Σ: i) Δύναμη Διέγερσης (Strength of Excitation), ii) Δύναμη Αναστολής (Strength of Inhibition) και iii) Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών (Mobility of Nervous Processes). Ο Pavlov με την βοήθεια των παραπάνω ερμηνειών προσέγγισε την ιδιοσυγκρασία από μια "λειτουργική" άποψη καθώς και μέσα απ' την οπτική της ατομικής ικανότητας για προσαρμογή στο περιβάλλον.

Αξίζει να τονιστεί η προσπάθεια των περισσότερων ερευνητών να ερμηνεύσουν τον όρο ιδιοσυγκρασία επικεντρώνοντας την προσοχή τους, όπως φαίνεται από τη διατύπωση των ερωτηματολογίων αξιολόγησής της, στην ένταση εκδήλωσης μιας συμπεριφοράς και όχι στη συχνότητα της (Strelau, 1991).

1α ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Επικρατεί γενικότερα η τάση στη σκέψη κάποιων ερευνητών να ταυτίζουν τον όρο προσωπικότητα με αυτόν της ιδιοσυγκρασίας. Αυτό μπορεί να πηγάζει από το γεγονός ότι η ιδιοσυγκρασία ως έννοια εμφανίζεται περισσότερο πολύπλοκη ενώ ανήκει σε ένα πρόσφατο πεδίο έρευνας καθώς σοβαρές προσπάθειες για τον ορισμό της χρονολογούνται από τα μέσα περίπου του 20ου αιώνα. Οι επιστήμονες που διατύπωσαν τις απόψεις τους τόσο για την ιδιοσυγκρασία και την προσωπικότητα όσο και για την μεταξύ τους συνάφεια, προέρχονταν ως επί το πλείστον από το χώρο της ψυχολογίας. Στη συνέχεια παραθέτουμε τις απόψεις ορισμένων από αυτούς.

Ο Cattell (1946) επισημαίνει ότι η ιδιοσυγκρασία είναι κομμάτι της προσωπικότητας που αναφέρεται στην "διάθεση", την συναισθηματικότητα και την ιδιοσυστατική αντιδραστικότητα.

Ο Plomin (1981) υποστηρίζει ότι η ιδιοσυγκρασία αφορά εκείνες τις διαστάσεις προσωπικότητας που η προέλευσή τους έχουν γενετική και ιδιοσυστατική βάση, εντοπίζονται σε μεγάλο εύρος ηλικιών και στις περισσότερες κοινωνίες, παρουσιάζουν κάποια συνέπεια στις καταστάσεις και είναι σχετικά σταθερές. Ως συμπέρασμα της παραπάνω θέσης θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ιδιοσυγκρασία είναι περισσότερο διακριτή σε τυπικά χαρακτηριστικά που αφορούν την συμπεριφορά (Strelau, Angleitner, 1991).

Ο Strelau (1987) απ' την άλλη μεριά ήταν αυτός που έδωσε μια πιο ξεκάθαρη εικόνα διαχωρισμού των εννοιών ιδιοσυγκρασίας και προσωπικότητας, εμμένοντας στην άποψη ότι αυτές οι δυο έννοιες δεν πρέπει να ταυτίζονται ή να συγχέονται μεταξύ τους. Ακολουθώς τονίζει τις εξής διαφορές και τις εντοπίζει σε πέντε επίπεδα:

α) Οι παράγοντες που καθορίζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι κυρίως κοινωνικοί, ενώ της ιδιοσυγκρασίας βιολογικοί.

β) Οι δυο έννοιες διαφέρουν ως προς το αναπτυξιακό στάδιο κατά το οποίο θεωρείται ότι ολοκληρώθηκε η διαμόρφωσή τους. Η προσωπικότητα δεν θεωρείται διαμορφωμένη, παρά μόνο ως την ενηλικίωση. Αντίθετα, η ιδιοσυγκρασία θεωρείται διαμορφωμένη ήδη από την βρεφική ηλικία.

γ) Η έρευνα για την προσωπικότητα έχει διεξαχθεί μεταξύ ανθρώπων και μόνο, ενώ για την ιδιοσυγκρασία και μεταξύ ζώων (ιδίως πρωτευόντων θηλαστικών).

δ) Η προσωπικότητα θεωρείται ότι επιδρά ρυθμιστικά σε κάθε μορφή συμπεριφοράς, ενώ η ιδιοσυγκρασία, αναφέρεται σε πιο βασικές, πυρηνικές συμπεριφορές.

ε) Οι ερευνητές της προσωπικότητας μελετούν την προσωπικότητα ως κεντρικό ρυθμιστικό μηχανισμό για την διατήρηση της συνέπειας της συμπεριφοράς. Απ' την άλλη, η ιδιοσυγκρασία αναφέρεται κυρίως στους μηχανισμούς που ρυθμίζουν την αξία που έχει το περιβάλλον ως ερέθισμα, στον τρόπο, δηλαδή, με τον οποίο το άτομο "υποδέχεται" τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα.

Επιπλέον, ο Strelau επισημαίνει (1987) ότι η ιδιοσυγκρασία μπορεί να θεωρηθεί ως: i) ένα από τα στοιχεία της προσωπικότητας, ii) ως συνώνυμο της προσωπικότητας αλλά και iii) ως ένα ιδιαίτερο φαινόμενο που δεν ανήκει στη δομή της προσωπικότητας.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί για τον τρόπο λειτουργίας του "μηχανισμού" της ιδιοσυγκρασίας, ο σπουδαίος ρόλος που διαδραματίζει το περιβάλλον όσον αφορά στην "αξία" των ερεθισμάτων που εκπέμπει στο άτομο.

Η "συνεισφορά" και των δύο εννοιών (ιδιοσυγκρασίας και προσωπικότητας) για την καλύτερη κατανόηση των στοιχείων της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι αξιοσημείωτη, και γι' αυτό δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως αντιθετικές αλλά ως αλληλοσυμπληρωματικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

❖ ΘΕΩΡΙΑ PAVLOV

Ο Ρώσος φυσιολόγος Ivan P. Pavlov είναι ένας από τους κορυφαίους ερευνητές που συνέβαλλαν στην προσπάθεια διερεύνησης και μελέτης του όρου ιδιοσυγκρασία. Ιδιαίτερα γνωστός απ' την θεωρία του για την Κλασική Εξαρτημένη Μάθηση που διεξήγαγε ύστερα από μια σειρά μελετών πάνω σε ζώα αλλά και από το βραβείο Nobel της Φυσιολογίας που κέρδισε το 1904.

Ο Pavlov ενώ μελετούσε τις διάφορες "θέσεις" σχετικά με την εξαρτημένη μάθηση σε σκύλους, διατύπωσε την υπόθεση ότι οι διαφορές που αναπτύσσονται κατά την μάθηση ανάλογα με την ταχύτητα δημιουργίας θετικών ή αρνητικών εξαρτημένων αντανακλαστικών κάτω από διαφορετικές καταστάσεις είναι σπουδαίας σημασίας. Ειδικότερα έκανε λόγο για «νευριστικό» παράδειγμα (nervism paradigm) σύμφωνα με το οποίο κάθε συμπεριφορά ελέγχεται και ρυθμίζεται απ' το Κεντρικό Νευρικό Σύστημα (Κ. Ν. Σ.). Απέδωσε λοιπόν την παραπάνω διαδικασία σε ιδιότητες του Κ. Ν. Σ. όπως τη Δύναμη Διέγερσης (Strength of Excitation), τη Δύναμη Αναστολής (Strength of Inhibition) και την Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών (Mobility of nervous processes). Η "φυσιογνωμία" αυτών των ιδιοτήτων επιτρέπουν τη διάκριση διαφορετικών τύπων του Κ. Ν. Σ. τις οποίες ο Pavlov και οι συνεργάτες του τις θεώρησαν ως τη "φυσιολογική" (κληρονομήσιμη) βάση της ιδιοσυγκρασίας ή ως τις βασικές ιδιότητες αυτής.

2.1 ΔΥΝΑΜΗ ΔΙΕΓΕΡΣΗΣ (Strength of Excitation).

Η πρώτη δύναμη που αναφέρθηκε απ' τον Pavlov ως ιδιότητα του Κ. Ν. Σ. είναι η Δύναμη Διέγερσης (Δ. Δ.) και εκδηλώνεται με ικανότητα για διατήρηση έντονης ή μακροχρόνιας διέγερσης χωρίς πέρασμα σε

προστατευτική αναστολή (Strelau, Angleitner, Bantelmann, Ruch, 1990). Σύμφωνα με την παραπάνω θέση ένα άτομο τείνει να αναλαμβάνει δραστηριότητες κάτω από επικίνδυνες συνθήκες, συνεχίζει και ολοκληρώνει μια ενέργεια έστω και κάτω από συνθήκες πίεσης, αντέχει στην κούραση. Μάλιστα ο Ραβλον κάνει μια προσέγγιση της συγκεκριμένης ιδιότητας από "οργανικής" απόψεως επισημαίνοντας ότι η Δ. Δ αναφέρεται στην ικανότητα των κυττάρων του εγκεφαλικού φλοιού για ικανοποιητική λειτουργία. Δεν μπαίνει σε ιδιαίτερες λεπτομέρειες για τον "φυσιολογικό" μηχανισμό της Δ. Δ. Ωστόσο αναφέρεται στην σπουδαιότητα της νευρικής δραστηριότητας η οποία βασίζεται σε μια υποθετική διεγερσιμη ουσία (excitable substance) με την βοήθεια της οποίας πραγματοποιείται η λειτουργία των νευρικών κυττάρων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ραβλον χρησιμοποίησε ως κύριο δείκτη της Δ. Δ την εμφάνιση της προστατευτικής αναστολής ύστερα από έντονο, μακροχρόνιο ή και επαναλαμβανόμενο ερέθισμα κάνοντας λόγο για δυνατό και αδύνατο Κ. Ν. Σ. Κατ' επέκταση τα άτομα, στα οποία η προστατευτική αναστολή λαμβάνει χώρα σε περίπτωση που το ερέθισμα είναι μικρής έντασης ή διάρκειας, χαρακτηρίζονται από αδύναμο Κ.Ν.Σ. Αντίθετα τα άτομα που είναι ικανά να αντιδρούν ικανοποιητικά σε ερέθισμα υψηλής ή και μεγάλης διάρκειας έντασης χαρακτηρίζονται από δυνατό Κ. Ν. Σ.

Τέλος ο Ραβλον τονίζει ως την πιο σημαντική λειτουργία του Κ. Ν. Σ την Δύναμη Διέγερσης καθώς τα άτομα στην καθημερινή τους ζωή έρχονται αντιμέτωπα συνεχώς μ' ερεθίσματα μεγάλης έντασης (Strelau κ' Angleitner κ' Newberry).

2.2 ΔΥΝΑΜΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ (Strength of Inhibition).

Η Δύναμη Αναστολής είναι εκείνη η λειτουργία του Κ. Ν. Σ που αναφέρεται στην συνιλεστική αναστολή η οποία εκδηλώνεται με την ικανότητα για διατήρηση μιας κατάστασης συνιλεστικής αναστολής όπως απόσβεσης (exinction), καθυστέρησης (delay) ή διαφοροποίησης

(differentiation). Το άτομο λοιπόν αποσύρεται εύκολα από συμπεριφορές που για κοινωνικούς λόγους δεν είναι προσδοκώμενες ή επιθυμητές, ή διακόπτει κάτι που έχει αρχίσει, όταν αυτό είναι αναγκαίο. Η Δ. Α αναφέρεται σε εξαρτημένη αναστολή σε αντίθεση με την Δ. Δ και περιλαμβάνει όλους τους τύπους των επίκτητων και μαθημένων αναστολών που αναπτύσσονται κατά την οντογένεση. Οι πιο συνηθισμένες εκδηλώσεις της εξαρτημένης αναστολής είναι η απόσβεση, η καθυστέρηση και διαφοροποίηση.

Ο Ρανλον το φαινόμενο της **απόσβεσης** το αξιολογεί με βάση κυρίως τον αριθμό των παρουσιάσεων του εξαρτημένου ερεθίσματος που απαιτούνταν (χωρίς την ταυτόχρονη παρουσίαση του εξαρτημένου ερεθίσματος) μέχρι την απόσβεση της εξαρτημένης αντίδρασης.

Η **καθυστερήση** αποτελεί την ικανότητα αναστολής της εξαρτημένης αντίδρασης μέχρι τη στιγμή που η αντίδραση απαιτείται (κοντά στην εμφάνιση του ανεξάρτητου ερεθίσματος) αν και το εξαρτημένο ερέθισμα (οπτικό, ακουστικό, κ.λ.π.) εμφανίζεται πολύ νωρίτερα.

Τέλος ο Ρανλον ονομάζει **διαφοροποίηση** ή διάκριση ερεθίσματος την ικανότητα για ικανοποιητική αντίδραση σε δύο ή και περισσότερα παρόμοια αλλά όχι πανομοιότυπα ερεθίσματα εκ των οποίων το ένα να ενισχύεται και το άλλο όχι. Για παράδειγμα ένας ήχος έντασης 30 dB να συνοδεύεται απ' το ανεξάρτητο ερέθισμα και ένας ήχος έντασης 40 dB να παρουσιάζεται χωρίς το ανεξάρτητο ερέθισμα. Στο γνωστό πείραμα του Ρανλον για την κλασική εξαρτημένη μάθηση, παρουσίασε στο σκύλο πολλές και διαφορετικές συχνότητες ήχων, ωστόσο σε μια συγκεκριμένη συχνότητα ήχου παρείχε στο σκύλο τροφή. Αυτό είχε σα συνέπεια το ζώο να εκκρίνει σάλιο (εξαρτημένη αντίδραση) μόνο όταν άκουγε το συγκεκριμένο ήχο ενώ οι υπόλοιποι που δεν έπονταν ενίσχυσης σιγά σιγά έγιναν μη παρατηρήσιμα ερεθίσματα για το σκύλο. Με αυτόν τον τρόπο το ζώο έμαθε να διακρίνει το ερέθισμα παροχής της τροφής του ενώ παρέμενε αδιάφορο σε οποιαδήποτε άλλη συμπεριφορά που απέκλειε την παροχή τροφής του.

Η διατήρηση της αναστολής η οποία, πιθανώς, αντανakλά το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η νευρώνες μπορούν να παραμείνουν σε μία αδιάκοπη κατάσταση εξαρτημένης αναστολής αποτελεί έναν από τους βασικούς δείκτες αυτής της ιδιότητας του Κ. Ν. Σ. Συνεπώς, τα άτομα με αδύναμο μηχανισμό αναστολής είναι ανίκανα να διατηρήσουν εξαρτημένη αναστολή για μεγάλο χρονικό διάστημα προκαλώντας ίσως και διαταραχές στην δραστηριότητα της εξαρτημένης αντίδρασης, όπως νευρωτική συμπεριφορά. Ενώ τα άτομα με δυνατό μηχανισμό αναστολής ή μακροχρόνια εξαρτημένη αναστολή δεν προκαλεί διαταραχές.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η αντίληψη του Ραβλον για τη συγκεκριμένη λειτουργία του Κ. Ν. Σ δεν ήταν ξεκάθαρη απ' την αρχή, γεγονός που φανερώνεται απ' τις αλλαγές των απόψεών του περί της Δύναμης Αναστολής στο ερευνητικό διάστημα 30 χρόνων (Strelau κ' Angleitner, κ' Newberry, 1999).

2.3 ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΝΕΥΡΙΚΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ (Mobility of Nervous Processes).

Η τελευταία ιδιότητα του Κ. Ν. Σ για την οποία έκανε λόγο ο Ραβλον είναι η Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών. Ορίζεται ως η ικανοποιητική αντίδραση του ατόμου στις συνεπείς αλλαγές του περιβάλλοντος - Στοιχεία της ιδιότητας αυτής είναι για παράδειγμα η ικανοποιητική αντίδραση σε απροσδόκητες αλλαγές του περιβάλλοντος, η εύκολη μετάβαση απ' τη μια δραστηριότητα στην άλλη, η εύκολη και επαρκής προσαρμογή σε καινούργια δεδομένα (Αζίζι κ' Καραδήμας, 2001). Η ουσία της λειτουργίας της Κ.Ν.Δ. είναι η ικανότητα του Κ. Ν. Σ - σύμφωνα με τις εξωτερικές συνθήκες - να δίνει προτεραιότητα σε μια παρόρμηση πριν από μια άλλη, στη διέγερση πριν την αναστολή και αντίστροφα (Πηγή Strelau κ' Angleitner κ' Newberry 1999: Ραβλον 1952, p. 540).

Η ικανότητα για ικανοποιητική αντίδραση σε αλλαγές του περιβάλλοντος μετρήθηκε πειραματικά από τον Ραβλον με την επονομαζόμενη "μέθοδο μεταβολής" (alteration method). Η

συγκεκριμένη μέθοδος συνιστά τη μέτρηση της ταχύτητας με την οποία αναπτύσσονται τα εξαρτημένα αντανακλαστικά (θετικά και αρνητικά) ως αντίδραση στις αλλαγές, που αφορούν την τιμή του σήματος του εξαρτημένου ερεθίσματος. Για παράδειγμα παρουσιάζονται στο υποκείμενο δύο ερεθίσματα εκ των οποίων το ένα συνοδεύεται από ανεξάρτητο ερέθισμα (π.χ. έναν ήχο έντασης 1000 Hz μετά από τον οποίο έπεται τροφή) ενώ το άλλο ερέθισμα δεν ενισχύεται (π.χ. ήχο έντασης 5.000 Hz χωρίς παροχή τροφής). Αφού τα δύο εξαρτημένα ερεθίσματα σταθεροποιηθούν, έπεται η αντίστροφη διαδικασία (ένος ήχος 1.000 Hz που δεν συνοδεύεται από τροφή και ένας ήχος 5.000 Hz που συνοδεύεται από τροφή). Έτσι ως δείκτη μέτρησης της Κ. Ν. Δ συνιστάται στον αριθμό των δοκιμών που χρειάζονται μέχρι να αλλάξει η τιμή του σήματος των εξαρτημένων ερεθισμάτων (ο ήχος έντασης 1.000 Hz από θετικό να μετατραπεί σε αρνητικό και ο ήχος έντασης 5.000 Hz από αρνητικό σε θετικό). (Strelau κ' Angleitner κ' Newberry, 1999).

2.4 ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΙΚΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ (Balance of Nervous Processes).

Ο Pavlov αναφέρεται στη γενικότερη έρευνά του για την ιδιοσυγκρασία σε μια ακόμη λειτουργία του Κ. Ν. Σ, την ισορροπία των Νευρικών Διαδικασιών. Ωστόσο δεν την θεωρεί αυτόνομη, αλλά επακόλουθο του τρόπου συσχέτισης των λειτουργιών της Δύναμης Διέγερσης και Δύναμης Αναστολής σε κάθε άτομο. Πιο συγκεκριμένα τονίζει την λειτουργική σημασία αυτής της ιδιότητας η οποία χαρακτηρίζεται απ' την ικανότητα του ατόμου να αναστέλλει συγκεκριμένες μορφές διέγερσης, όταν απαιτείται, με σκοπό να προκληθούν άλλες αντιδράσεις σύμφωνα με τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Η ισορροπία των Νευρικών Διαδικασιών, αξίζει να σημειωθεί, θεωρείται δευτερεύουσα λειτουργία (προκύπτουσα από τη συσχέτιση των Δ. Δ και Δ. Α) και μπορεί να εκτιμηθεί όταν υπάρχουν πληροφορίες για την Δ. Δ και Δ. Α.

2.5 ΤΥΠΟΙ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Οι λειτουργίες του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος όπου παρουσιάστηκαν παραπάνω με τα διάφορα χαρακτηριστικά που διακρίνουν την κάθε μία, είχε ως αποτέλεσμα τη διάκριση από τον Ρανλον τεσσάρων τύπων νευρικού συστήματος. Ο Ρανλον έκανε λόγο για δυνατό και αδύνατο τύπο του Κ. Ν. Σ όπως φαίνεται και στο παρακάτω σχήμα.

	Αδύναμος (Μελαγχολικός)	Μη Ισορροπημένος (χολερικός)	
Τύπος του Νευρικού Συστήματος	Δυνατός	Ισορροπημένος	Ταχυκίνητος (Αιματώδης)
			Βραδυκίνητος (Φλεγματικός)

Σχ.1 Η τυπολογία του Ρανλον που βασίζεται στις ιδιότητες του Κ. Ν. Σ και οι αντίστοιχοι ελληνικοί τύποι ιδιοσυγκρασίας (Strelau, Angleitner κ' Newberry, 1999).

Έτσι, τα άτομα που χαρακτηρίζονται από αδύναμο νευρικό σύστημα είναι λιγότερο ικανά να ανταπεξέλθουν σε ικανοποιητικό βαθμό στην έντονη, μακροχρόνια ή επαναλαμβανομένη διέγερση. Η αντίθετη περίπτωση συμβαίνει στα άτομα με δυνατό Νευρικό Σύστημα. Απ' το σχήμα διαπιστώνει κανείς ότι ο Ρανλον δεν προχώρησε σε περαιτέρω διάκριση του αδύναμου τύπου λόγω της αδυναμίας των δύο διαδικασιών, της διέγερσης και της εξαρτημένης αναστολής. Ωστόσο, η ισορροπία της δύναμης διέγερσης και της δύναμης αναστολής επέτρεψαν στον Ρανλον τον διαχωρισμό του δυνατού τύπου σε ισορροπημένο (balanced) και μη ισορροπημένο (unbalanced). Ο μη ισορροπημένος τύπος χαρακτηρίζεται απ' την υπεροχή της διέγερσης έναντι της αναστολής. Με κριτήριο, απ' την άλλη μεριά, την κινητικότητα των νευρικών διαδικασιών διαχώρισε

τον ισορροπημένο τύπο σ' αυτόν του ταχυκίνητου (mobile) και του βραδυκίνητου (slow).

Ο τρόπος με τον οποίο ο Ραβλόν διαχώρισε τους τύπους του Κ. Ν. Σ. αφορά στο γεγονός ότι επηρεάστηκε άμεσα από τους αντίστοιχους ελληνικούς τύπους ιδιοσυγκρασίας. Ειδικότερα, συμμερίζεται τις απόψεις που προτάθηκαν από τους αρχαίους Έλληνες φυσιολόγους περί ιδιοσυγκρασίας που υποστηρίζουν, σαφώς, τη «φυσιολογική» βάση της ιδιοσυγκρασίας.

2.6 Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Οι βασικές ιδιότητες του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος θα πρέπει να εκτιμηθούν ως επεξηγηματικές έννοιες τις οποίες ο Ραβλόν συσχέτισε με τις λειτουργίες του Κ. Ν. Σ στην προσπάθειά του να εξηγήσει τις σχετικά σταθερές διαφορές που παρατηρήθηκαν στην δραστηριότητα των εξαρτημένων αντανεκλαστικών και στη συμπεριφορά των ζώων (Strelau, 1983). Ο Ραβλόν ενδιαφερόταν πάνω απ' όλα για την αντικειμενική εξέταση της δραστηριότητας των ημισφαιρίων του εγκεφάλου των ζώων. Αυτή η "φυσιολογική" του προσέγγιση των ιδιοτήτων του Κ. Ν. Σ περιελάμβανε την ερμηνεία συγκεκριμένων μορφών συμπεριφοράς, οι οποίες θεωρήθηκαν ως έκφραση των ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών, χρησιμοποιώντας υποθετικές "φυσιολογικές" έννοιες αναφερόμενος στο κεντρικό νευρικό σύστημα.

Απ' τις έρευνες που διεξήχθησαν απ' τον Ραβλόν και τους συνεργάτες του πληροφορούμαστε ότι οι τέσσερις ιδιότητες του Κ. Ν. Σ που προαναφέρθηκαν δεν είναι ορθογώνιες, δηλαδή ανεξάρτητες μεταξύ τους. Μάλιστα κατά την ταξινόμηση των τύπων του Κ. Ν. Σ διαφαίνεται ότι στον αδύνατο τύπο και οι δύο διαδικασίες της διέγερσης και της εξαρτημένης αναστολής είναι αδύναμες. Αυτό σημαίνει ότι ως ένα βαθμό τουλάχιστον η δύναμη διέγερσης και η δύναμη αναστολής σχετίζονται

θετικά μεταξύ τους. Αλλά και μεταξύ της δύναμης διέγερσης και της κινητικότητας των Νευρικών διαδικασιών προκύπτει συσχετισμός.

Αρχικά στην τυπολογία του Ρανλον ο αδύναμος τύπος δεν χαρακτηρίζεται από κινητικότητα. Επίσης τόσο η δύναμη αναστολής όσο και η κινητικότητα των Νευρικών διαδικασιών εμφανίζονται σ' αυτόν τον τύπο σε χαμηλό επίπεδο εξαιτίας της αδυναμίας του Κ. Ν. Σ αναφορικά με την διέγερση. Μάλιστα σε πειραματικές μελέτες που διεξήχθησαν σε σκύλους και ποντίκια απ' τους Krasusky(1971) και Fedorov(1961) αντίστοιχα αλλά και σε έρευνες που έγιναν σε ανθρώπους (από τους Nebylitsyn, 1972α και Tutorskava, 1963) με σκοπό την "εκτίμηση" των ιδιοτήτων του Κ. Ν. Σ., διαπιστώθηκε θετική συσχέτιση των Δ. Δ και Κ. Ν. Δ. Επίσης σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε απ' τον Troshikhin και τους συνεργάτες του (1978) με δείγμα 225 συμμετεχόντων (ηλικίας από 5 έως 24 χρόνων) βρέθηκε ότι η Κ. Ν. Δ σχετίζεται θετικά με τη Δ. Δ. η συνάφεια των δύο δυνάμεων κυμαινόταν από 0, 51 έως 0, 83 ανάλογα με το στάδιο εξέλιξης των συμμετεχόντων.

Ολοκληρώνοντας την πολύ συνοπτική αναφορά στη θεωρία περί ιδιοσυγκρασίας του Ρανλον πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο ίδιος δεν εξέτασε από "φυσιολογικής" απόψεως τους μηχανισμούς/διαδικασίες των λειτουργιών του Κ. Ν. Σ, όπως θα περίμενε κανείς από ένα φυσιολόγο. Αντ' αυτού περιέγραψε τις συγκεκριμένες ιδιότητες (Δ. Δ, Δ. Α, Κ. Ν. Δ) από μια λειτουργική άποψη βασιζόμενος στην Δαρβινική θεωρία. Τέλος τις προσέγγισε απ' την οπτική της ικανότητας του ατόμου για προσαρμογή στο περιβάλλον. (Strelau, Angleitner, κ' Newberry, 1999).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

❖ ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΩΝ

Οι περισσότεροι απ' τους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την έννοια της ιδιοσυγκρασίας συγκλίνουν στην άποψη ότι τα χαρακτηριστικά ακόμη και τα δομικά στοιχεία που την απαρτίζουν είναι βιολογικά καθορισμένα. Η παραπάνω θέση μάλιστα αποτελεί μια από τις σημαντικότερες υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί για το συγκεκριμένο θέμα. Η βασική αρχή πάνω στην οποία βασίζεται αυτή η υπόθεση βρίσκεται στο γεγονός ότι τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά είναι παρατηρήσιμα απ' τις πρώτες κιόλας εβδομάδες ζωής του βρέφους ενώ παράλληλα οι διαφορές αυτών των χαρακτηριστικών στα άτομα εντοπίζονται ως γενετικώς καθορισμένες. (κληρονομικά αίτια).

Η παραπάνω θεώρηση τεκμηριώνεται από τις απόψεις ερευνητών όπως ο Eliazs, (1990) που αναφέρει ότι η ιδιοσυγκρασία είναι ένα σύνολο σχετικά σταθερών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης συμπεριφοράς που μπορούν να αποδοθούν σε βιολογικά (κληρονομικά) αίτια. Δεν είναι τυχαίο ότι και ο Ραβλον στην θεωρία του αντιμετωπίζει τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά ως σταθερές ιδιότητες (traits) και όχι ως περιστασιακές καταστάσεις (states).

Οι Buss και Plomin (1984) υποστήριζαν ότι η ιδιοσυγκρασία συνίσταται σε κληρονομημένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τα οποία εμφανίζονται σε πρώιμη παιδική ηλικία και παραμένουν σταθερά σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου.

Ο Strelan επίσης στην προσπάθεια διαχωρισμού των δυο εννοιών της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας βασίστηκε στο βιολογικό υπόβαθρο - όπως τόνισε - της ιδιοσυγκρασίας. Έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι η ιδιοσυγκρασία θεωρείται διαμορφωμένη ήδη απ' την

βρεφική ηλικία ενώ η προσωπικότητα δεν θεωρείται διαμορφωμένη παρά μόνο ως την ενηλικίωση.

Στο συγκεκριμένο σημείο, ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινιστεί η έννοια κληρονομικότητα προκειμένου να αποφευχθεί η απόλυτη ταύτιση της με την ιδιοσυγκρασία. Έτσι, λοιπόν, τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά δεν κληροδοτούνται απ' τους γονείς στα παιδιά απευθείας αλλά εκδηλώνεται ένας συγκεκριμένος συνδυασμός των κληρονομήσιμων βιολογικών χαρακτηριστικών. Υπό αυτήν την έννοια εμπλέκονται και άλλα στοιχεία κατά την διαμόρφωση της ιδιοσυγκρασίας και αυτά είναι ο συνδυασμός των γενετικών λειτουργιών με τον παράγοντα περιβάλλον. Αρκεί κανείς, λοιπόν, ν' αναλογιστεί την κοινωνική φύση του ανθρώπου, ένα στοιχείο μάλιστα που τον διαχωρίζει απ' όλα τα υπόλοιπα θηλαστικά και τον κατατάσσει στην πρώτη θέση της εξελικτικής βαθμίδας των ειδών. Κατά συνέπεια, τα ατομικά ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του κάθε ανθρώπου αναπόφευκτα εμπλέκονται με τις επιδράσεις του περιβάλλοντος και ανάλογα διαμορφώνονται.

Σύμφωνα με τον Buss (1991) οι πιο χαρακτηριστικές επιδράσεις της ιδιοσυγκρασίας είναι α) η επιλογή του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο θα ζήσει το άτομο αλλά και β) η τροποποίηση στοιχείων του περιβάλλοντος σύμφωνα με τα "όρια" και τις "δυνατότητες" της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου. Σύμφωνα λοιπόν με την παραπάνω άποψη τα άτομα με ήδη σχηματισμένα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά επιλέγουν καταστάσεις που ανταποκρίνονται στην ιδιοσυγκρασία τους αλλά και αναλαμβάνουν δραστηριότητες τις οποίες είναι ικανά να φέρουν εις πέρας. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο τα είδη της ιδιοσυγκρασίας σε συνδυασμό με την επίδραση του περιβάλλοντος, δεν μπορεί να είναι ουδέτερα στην εξελικτική πορεία του κάθε ανθρώπου. Όπως αναφέρει και η Rothbart (1989) οι συμπεριφορές - εκδηλώσεις των ιδιοσυγκρασιακών - χαρακτηριστικών αλλάζουν ακολουθώντας την ωρίμανση του ατόμου, που σημαίνει ότι η αλληλεπιδραστική προσέγγιση των στοιχείων του ατόμου με το περιβάλλον - αρχής γενομένης από το κοινωνικό - είναι ιδιαίτερης σημασίας στην εξέλιξη του ανθρώπου.

Επιπλέον των όσων ειπώθηκαν παραπάνω για τη σημασία της ιδιοσυγκρασίας έρχεται να προστεθεί και η θεωρία του "κατάλληλου ταιριάσματος" (Goodness of fit) των Chess and Tomas (1991). Σ' αυτή τη θεωρία παρουσιάζεται εκτενώς η σημασία της αλληλεπίδρασης της ιδιοσυγκρασίας αλλά και των άλλων ατομικών χαρακτηριστικών με το περιβάλλον. Ειδικότερα ένα άτομο χαρακτηρίζεται απ' την έννοια του "κατάλληλου ταιριάσματος" όταν η ιδιοσυγκρασία του και άλλα χαρακτηριστικά του όπως κινητικότητα, πνευματικό επίπεδο και λοιπές ικανότητες, μπορούν να ανταποκριθούν ικανοποιητικά στις απαιτήσεις, προσδοκίες και ευκαιρίες που προκύπτουν μέσα στο περιβάλλον του. Στην αντίθετη περίπτωση όταν δηλαδή το άτομο καθίσταται αδύνατο να αντεπεξέλθει στις περιβαλλοντικές απαιτήσεις τότε γίνεται λόγος για "ακατάλληλο ταιρίασμα" (poorness of fit).

Κατά την πορεία των ερευνών των Tomas και Chess περί ιδιοσυγκρασίας ερωτήθηκαν κατ' επανάληψη όπως οι ίδιοι αναφέρουν (Chess and Thomas, 1991) για το αν η έννοια του "κατάλληλου ταιριάσματος" εξαρτάται απ' την ομοιότητα της ιδιοσυγκρασίας, κατά πρώτο λόγο, μεταξύ των γονιών με τα παιδιά τους.

Η απάντηση που δόθηκε μ' έμφαση απ' τους ερευνητές σ' αυτό το ερώτημα ήταν αρνητική. Στηριζόμενοι σ' αποτελέσματα των ερευνών που διεξήγαν στην Νέα Υόρκη, NYLS (New York Longitudinal Study sample) και στο Πόρτο Ρίκο, PRWC (Porto Rican working class sample) και αναλύοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ γονιών και παιδιών κατέληξαν στα εξής: Σε κάποιες περιπτώσεις η ομοιότητα της ιδιοσυγκρασίας του γονιού με το παιδί του είναι σε θέση να προάγει το "κατάλληλο ταιρίασμα" ή και να οδηγήσει στην αντίθετη περίπτωση του "ακατάλληλου ταιριάσματος". Πιο συγκεκριμένα όταν ένας γονιός που χαρακτηρίζεται από έντονη συναισθηματική αντιδραστικότητα και εκδηλώνεται με νεύρα και φωνές π.χ. σε μια ενδεχόμενη αποτυχία του παιδιού του, αυτό θα έχει ως αντίκτυπο στο παιδί να επιτείνει ακόμη περισσότερο την άσκημη ψυχολογική του κατάσταση δημιουργώντας μια νευρική συμπεριφορά.

Από την άλλη μεριά όταν η ιδιοσυγκρασία γονιού με παιδιού δε είναι ομοία και ο γονιός για παράδειγμα χαρακτηρίζεται από "εύκολη" ιδιοσυγκρασία (easy temperament) ενώ το παιδί από "δύσκολη" (difficult temperament), ο γονιός μπορεί από την πλευρά του με θετικό τρόπο και ήπια διάθεση να περιορίσει την έντονη εκφραστικότητα ίσως του παιδιού του, να του εμπνεύσει σιγουριά έτσι ώστε το παιδί να αντιμετωπίσει πιο πρόθυμα μια αγχώδη κατάσταση, προάγοντας έτσι την έννοια του "κατάλληλου ταιριάσματος".

ΜΕΡΟΣ Β' Η ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

❖ ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η ιδιοσυγκρασία ως έννοια αλλά και οι λιγοστές σχετικά έρευνες που έχουν γίνει πάνω σ' αυτό το θέμα, αποτέλεσαν το ερέθισμα για την διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας. Η διερεύνηση του θέματος σε επίπεδο πρώτης πιλοτικής ανίχνευσης κινήθηκε στο πλαίσιο του προβληματισμού για το αν και κατά πόσο η ιδιοσυγκρασία των γονέων επηρεάζει την ιδιοσυγκρασία των παιδιών τους εμπλέκοντας σαφώς έννοιες όπως κληρονομικότητα, περιβάλλον και άλλα στοιχεία.

Οι επιμέρους ερωτήσεις και εξ αυτών απορρέουσες υποθέσεις εργασίας που τέθηκαν έχουν ως εξής:

1) Υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στον τρόπο που αξιολογούν οι γονείς τη δική τους ιδιοσυγκρασία και στον τρόπο που αξιολογούν την ιδιοσυγκρασία των παιδιών τους; Με άλλα λόγια συνδέονται τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των παιδιών με τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των γονιών τους;

Ειδικότερα:

Η ανάλυση αυτή θα γίνει σε τρία επίπεδα:

1α: Στο σύνολο του δείγματος.

1β: Στο σύνολο των αγοριών.

1γ: Στο σύνολο των κοριτσιών.

Υποθέτουμε ότι η ιδιοσυγκρασία των γονιών ταιριάζει με την ιδιοσυγκρασία των γονιών τους.

2) Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον τρόπο που αξιολογούν οι γονείς τη δική τους ιδιοσυγκρασία και στον τρόπο που αιτιολογούν την ιδιοσυγκρασία των παιδιών τους;

Ειδικότερα:

Η ανάλυση θα γίνει σε τρία επίπεδα στο σύνολο του δείγματος:

2α: Δύναμη διέγερσης

2β: Δύναμη αναστολής

2γ: Κινητικότητα νευρικών διαδικασιών

Υποθέτουμε ότι οι γονείς αξιολογούν τα παιδιά τους με τα ίδια κριτήρια που αξιολογούν τον εαυτό τους ως προς την ιδιοσυγκρασία τους

3) Ποια η σχέση των 3 δυνάμεων της ιδιοσυγκρασίας μεταξύ τους;

Ειδικότερα:

3α: Σχέση Δύναμης Διέγερσης και Δύναμης Αναστολής.

Σε 3α (i): Στις μητέρες

3α (ii): Στα παιδιά

3β: Σχέση Δύναμης Διέγερσης και Κινητικότητας Νευρικών Διαδικασιών.

Σε 3β (i): Στις μητέρες

3β (ii): Στα παιδιά

3γ: Σχέση Δύναμη Αναστολής και Κινητικότητας Νευρικών Διαδικασιών.

Σε 3γ (i): Στις μητέρες

3γ (ii): Στα παιδιά

Υποθέτουμε ότι ως προς τις δυνάμεις της ιδιοσυγκρασίας θα υπάρχει μέτρια συνάφεια μεταξύ της δύναμης διέγερσης με τη δύναμη αναστολής, αλλά και υψηλή συνάφεια μεταξύ της δύναμης διέγερσης και της κινητικότητας των νευρικών διαδικασιών. Επίσης μέτρια συνάφεια μεταξύ της δύναμης αναστολής και της κινητικότητας των νευρικών

διαδικασιών. Η ανάλυση των παραπάνω θα γίνει τόσο στο δείγμα των μητέρων όσο και των παιδιών στο σύνολό τους.

4) Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς την ιδιοσυγκρασία;

Ειδικότερα:

4α: Δύναμη Διέγερσης ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια.

4β: Δύναμη Αναστολής ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια.

4γ: Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια.

Υποθέτουμε ότι θα υπάρξει διαφορά για τα δύο φύλα μόνο ως προς τη δύναμη διέγερσης ενώ για τις άλλες δύο δυνάμεις (Δ.Α. ,Κ.Ν.Δ.)δε θα υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

❖ ΜΕΘΟΔΟΣ

5.1 ΔΕΙΓΜΑ

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 2 αστικά δημοτικά σχολεία της περιοχής του Βόλου, κατά το χρονικό διάστημα των μηνών Φεβρουαρίου - Μαρτίου. Πιο συγκεκριμένα συνεργάστηκαν μαζί μας τα δύο τμήματα της Α' (πρώτης) τάξης του 21^{ου} Δημοτικού σχολείου (Α1β και Α2) και το πρώτο τμήμα της Α' τάξης (Α1) του 29^{ου} Δημοτικού σχολείου. Ο λόγος που επιλέχθηκε δείγμα από την Α' τάξη Δημοτικού ήταν ότι επιθυμούσαμε παιδιά της ηλικίας περίπου των 7 χρόνων, καθώς αποτελούσε το όριο προκειμένου η έρευνα να θεωρηθεί έγκυρη. Πρέπει να σημειωθεί ότι δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσαν και οι μητέρες των παιδιών.

Ο αριθμός των συμμετεχόντων φτάνει στους 80, δηλαδή 40 τα παιδιά και 40 αντίστοιχα οι μητέρες τους. Επιπλέον απ' τα παιδιά τα 22 ήταν κορίτσια και τα 18 αγόρια, με μέσο όρο ηλικίας τα 6, 11 χρόνια. Η επιλογή των σχολείων στην αστική περιοχή του Βόλου δεν έγινε τυχαία καθώς επιδιώκαμε το δείγμα να είναι ομοιογενές όσο ήταν δυνατόν, σχετικά με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των συμμετεχόντων. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η κάθε μητέρα συμμετείχε στην έρευνα εκπροσωπώντας τόσο τον εαυτό της όσο και το παιδί της, δηλαδή απάντησε και στα δύο ερωτηματολόγια. Κάτι τέτοιο συνέβη γιατί θεωρήθηκε ότι τα παιδιά δεν θα ήταν σε θέση να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο που αναφέρεται στην ιδιοσυγκρασία τους.

5.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Στην παρούσα εργασία δυο ερωτηματολόγια (1 που αφορά τους γονείς και 1 που αφορά τα παιδιά) αποτέλεσαν τα μεθοδολογικά εργαλεία μας.

5.2^α ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΡΑΥΛΟΝ (Ε.Ι Π.Ε)

Το ερωτηματολόγιο που αφορά τους ενήλικες Ε. Ι. Π. Ε (Ερωτηματολόγιο Ιδιοσυγκρασίας Ενηλίκων) αποτελεί ένα έγκυρο και σταθμισμένο εργαλείο που έχει χρησιμοποιηθεί σ' ένα πολύ μεγάλο δείγμα ανθρώπων σε ευρωπαϊκές χώρες όπως Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία αλλά και Ρωσία, Αμερική. Συντάχθηκε από τον Jean Strelau, βασιζόμενο στην παυλοβιανή θεωρία για την ιδιοσυγκρασία σε συνδυασμό με την μελέτη των διαδικασιών του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος (Κ. Ν. Σ).

Κατόπιν προσαρμογής του ερωτηματολογίου σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, οι διαφορές που παρατηρήθηκαν από χώρα σε χώρα είναι εντυπωσιακά λίγες. Επίσης, η βασική δομή των τριών χαρακτηριστικών διατηρείται σταθερή παντού. Το Ε.Ι.Π.Ε. προσαρμόστηκε και σε ελληνικό πληθυσμό ενηλίκων με υψηλή αξιοπιστία και εγκυρότητα (Καλαντζή – Αζίζη, Χριστακοπούλου, & Μυλωνάς, 1996)

Αποτελείται από 66 ερωτήσεις οι οποίες αναφέρονται στις τρεις βασικές ιδιότητες του κεντρικού νευρικού συστήματος (Κ. Ν. Σ) σύμφωνα με τη θεωρία του Ραυλον, που είναι η Δύναμη Διέγερσης (Strength of Excitation), η Δύναμη Αναστολής (Strength of Inhibition) και η Κινητικότητα Νευρικών διαδικασιών (Mobility of nervous processes).

Κάθε ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό αποτελείται από έναν αριθμό συστατικών στοιχείων που το προσδιορίζουν και το οριοθετούν. Κατ' επέκταση για την κάθε δύναμη έχουμε τα εξής στοιχεία: επτά για τη δύναμη διέγερσης (SE), πέντε για τη δύναμη αναστολής (SI) και πέντε

για την Κινητικότητα των νευρικών διαδικασιών (ΜΟ). Ο παραπάνω διαχωρισμός πραγματοποιήθηκε προκειμένου να καλυφθούν πληρέστερα οι λειτουργίες που αφορούν την καθεμιά από τις τρεις ιδιότητες του Κ. Ν. Σ (SE, SI, ΜΟ).

Αξίζει να σημειωθεί ότι για το στοιχείο κάθε δύναμης παρατίθεται παράδειγμα το οποίο είναι παρμένο από το ερωτηματολόγιο των ενηλίκων (Ε.Ι.Π.Ε) ενώ το καθένα από αυτά εμφανίζεται με νόημα που έχει άλλοτε θετική φόρτιση και άλλοτε αρνητική. Τα παραδείγματα με αρνητική φόρτιση θα έχουν στην αρχή ένα αστερίσκο προκειμένου να εντοπίζονται αμέσως.

Κατ' επέκταση ισχύουν τα εξής:

A) ΔΥΝΑΜΗ ΔΙΕΓΕΡΣΗΣ (SE)

- SE1: Απειλητικές καταστάσεις δεν εμποδίζουν το άτομο απ' το να αναλάβει προσχεδιασμένες δραστηριότητες ή πράξεις.

*Π.χ. "Εάν αυτό που κάνω αρχίζει να γίνεται επικίνδυνο αυτό αποτελεί ένα καλό λόγο για μένα να το σταματήσω".

- SE2: Το άτομο είναι σε θέση να αναλάβει δραστηριότητα όντας σε κατάσταση υψηλής διεγερτικότητας.

Π.χ. "Μου αρέσει να εργάζομαι όταν τριγύρω μου διεξάγονται πολλές παράλληλες δραστηριότητες".

- SE3: Το άτομο προτιμά να αναλαμβάνει επικίνδυνες ή και απαιτητικές δραστηριότητες.

Π.χ. "Ευχαρίστως δέχομαι την πρόκληση για μια δραστηριότητα που εμπεριέχει κίνδυνο".

- SE4: Εκτέλεση δραστηριότητας υπό κοινωνική ή και ψυχολογική πίεση δεν προκαλεί συναισθηματικές διαταραχές.

Π.χ. "Διατηρώ την ψυχραιμία μου ακόμα κι όταν με πιέζει πολύ ο χρόνος".

- SE5: Υπό κατάσταση υψηλής διεγερτικότητας ή δραστηριότητα του ατόμου δεν ελαττώνεται σημαντικά.

*Π.χ. "Δεν μπορώ να εργαστώ εάν τριγύρω "επικρατεί χάος".

- SE6: Το άτομο αντεπεξέρχεται της κόπωσης όταν βρίσκεται σε κατάσταση μακρόχρονης ή και έντονης δραστηριότητας

Π.χ. "Ακόμα κι όταν δουλεύω πολύ σκληρά αισθάνομαι φρέσκος κι ανανεωμένος."

- SE7: Το άτομο είναι σε θέση ν' αντιδράσει ικανοποιητικά υποκατάσταση δυνατής συναισθηματικής έντασης.

*Π.χ. "Θα μου ήταν δύσκολο να λειτουργήσω αν πληροφορούμουν τον θάνατο κάποιου πολύ κοντινού μου προσώπου".

B) ΔΥΝΑΜΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ (SI)

- SI1: Το άτομο εύκολα αποφεύγει συμπεριφορά που για κοινωνικούς λόγους δεν είναι αποδεκτή ή επιθυμητή.

Π.χ. "Εάν παραστεί ανάγκη μπορώ να συγκρατηθώ και να μην εκφράσω την άποψή μου ακόμα κι αν γνωρίζω ότι έχω δίκιο".

- SI2: Το άτομο δεν αντιμετωπίζει δυσκολία σε καθυστέρηση εργασίας όταν του ζητηθεί.

Π.χ. "Δεν αισθάνομαι την ανάγκη ν' ανοίξω αμέσως το πακέτο ενός δώρου για να δω τι έχει μέσα".

- SI3: Όταν ξεκινά μια εργασία ή η αντίδραση σε μια κατάσταση, το άτομο είναι σε θέση να διακόψει την δραστηριότητα όταν χρειάζεται.

Π.χ. "Όταν μου παρουσιαστεί ανάγκη μου είναι εύκολο να διακόψω την παρακολούθηση της τηλεόρασης ή την ακρόαση του ραδιοφώνου".

- SI4: Αν οι συνθήκες το απαιτούν το άτομο είναι σε θέση να επιβραδύνει την αντίδραση του να ενεργήσει αυθόρμητα.

*Π.χ. "Όταν ζητήσω από κάποιον να μου κάνει μια δουλειά μου είναι δύσκολο να περιμένω μέχρι να την τελειώσει".

- SI5: Το άτομο είναι σε θέση να μην εκφράσει τα συναισθήματα του/της όταν μια τέτοια στάση είναι επιθυμητή.

*Π.χ. "Δε μπορώ να συγκρατηθώ όταν ένα πικρόχολο σχόλιο βρίσκεται στην άκρη της γλώσσας μου".

Γ) ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΝΕΥΡΙΚΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ (ΜΟ)

- ΜΟ1: Το άτομο αντιδρά επαρκώς σε απρόσμενες αλλαγές του περιβάλλοντος.

Π.χ. "Δε μ' ενοχλεί όταν ξαφνικά πρέπει να συνεργαστώ με ανθρώπους που δεν γνωρίζω".

- ΜΟ2: Το άτομο προσαρμόζεται γρήγορα σε καινούργιες συνθήκες περιβάλλοντος.

Π.χ. "Εάν μείνω σ' ένα νέο μέρος, συνηθίζω γρήγορα".

- ΜΟ3: Το άτομο περνά εύκολα απ' τη μια δραστηριότητα στην άλλη.

Π.χ. "Μπορώ εύκολα να κάνω πολλά διαφορετικά πράγματα το ένα μετά το άλλο".

- ΜΟ4: Το άτομο αλλάζει διάθεση εύκολα από θετική σε αρνητική και το αντίθετο ανάλογα με την κατάσταση.

Π.χ. "Εάν βρίσκομαι σε άσχημη διάθεση ακόμα και τα πράγματα που συνήθως απολαμβάνω δεν μπορούν να με βγάλουν απ' αυτή".

- ΜΟ5: Το άτομο προτιμά καταστάσεις που απαιτούν την εκτέλεση διαφορετικών δραστηριοτήτων ταυτόχρονα.

Π.χ. "Μου αρέσει να μιλώ με πολλούς ανθρώπους την ίδια στιγμή".

5.2β ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Απ' την άλλη μεριά το ερωτηματολόγιο που αφορά το παιδί Ε. Ι. Π 7 - 14 ετών (Ερωτηματολόγιο Ιδιοσυγκρασίας Παιδιού) βρίσκεται σε διαδικασία επεξεργασίας προκειμένου να σταθμιστεί σε ελληνικό πληθυσμό και να καταστεί ένα χρήσιμο επιστημονικό εργαλείο προσαρμοσμένο στις ηλικίες που απευθύνεται (7 - 14 χρόνων). Αποτελείται από 57 ερωτήσεις βασισμένες στις τρεις βασικές ιδιότητες του Κ. Ν. Σ (SE, SI, MO) και λειτουργούν και σ' αυτή την περίπτωση οι παραπάνω διαχωρισμοί των 3 ιδιοτήτων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι για τη σύνταξη των ερωτηματολογίων της κάθε χώρας λήφθηκαν υπόψιν οι ιδιαιτερότητες της γλώσσας αλλά και της κουλτούρας της περιοχής. Έτσι συνέβη και με την περίπτωση της Ελλάδας παίρνοντας τη μορφή που έχουμε αυτή τη στιγμή στη διάθεσή μας. Απ' τις 66 λοιπόν ερωτήσεις του Ε. Ι. Π. Ε οι 23 αφορούν την λειτουργία της Δύναμης Διέγερσης (1, 6, 8, 10, 17, 18, 21, 23, 25, 30, 32, 34, 35, 37, 42, 45, 47, 49, 53, 55, 60, 63, 66), οι 20 τη Δύναμη της Αναστολής (2, 9, 12, 14, 16, 19, 24, 27, 28, 29, 39, 41, 43, 48, 50, 52, 56, 58, 62, 64) και οι 23 της Κινητικότητας Νευρικών Διαδικασιών (3, 4, 5, 7, 11, 13, 15, 20, 22, 26, 31, 33, 36, 38, 40, 44, 46, 51, 54, 57, 59, 61, 65). Ενώ απ' τις 57 ερωτήσεις του Ε. Ι. Π (7 - 14) οι 19 αφορούν την Δύναμη Διέγερσης (1, 4, 10, 13, 16, 18, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55), οι 16 αφορούν την Δύναμη Αναστολής (2, 5, 7, 8, 11, 14, 17, 23, 29, 32, 35, 41, 44, 47, 53, 56) και οι 22 την Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών (3, 6, 9, 12, 15, 20, 21, 24, 26, 27, 30, 33, 36, 38, 39, 42, 45, 48, 50, 51, 54, 57).

5.3 ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΣΗ

Η βαθμολόγηση των δύο επιστημονικών εργαλείων μέτρησης της Ιδιοσυγκρασίας έγινε ως εξής: Η κάθε μια ερώτηση έχει τέσσερις επιλογές απάντησης (Συμφωνώ Απολύτως, Μάλλον Συμφωνώ, Μάλλον Διαφωνώ, Διαφωνώ Εντελώς). Στην περίπτωση που μια ερώτηση έχει θετική φόρτιση, η απάντηση Συμφωνώ Απολύτως βαθμολογείται με 3, η απάντηση Μάλλον Συμφωνώ βαθμολογείται με 2, η απάντηση Μάλλον Διαφωνώ με 1 και τέλος η απάντηση Διαφωνώ Εντελώς βαθμολογείται με 0. (Παράδειγμα ερώτησης με θετική σημασία: "Δεν μ' ενοχλεί όταν ξαφνικά πρέπει να συνεργαστώ με ανθρώπους που δεν γνωρίζω"). Στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή μια ερώτηση έχει αρνητική φόρτιση η βαθμολόγηση γίνεται αντίστροφα όπου η ερώτηση Συμφωνώ Απολύτως βαθμολογείται με 0 και ούτω καθεξής. (Παράδειγμα ερώτησης με αρνητική σημασία: "Η εμφάνιση κάποιου ξαφνικού κινδύνου θα με απέτρεπε απ' τη συνέχιση της εργασίας μου").

Οι ερωτήσεις με αρνητική σημασία στο ερωτηματολόγιο των Γονέων (Ε. Ι. Π. Ε) είναι στο σύνολο 42 και είναι οι εξής: 1, 2, 4, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 23, 24, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 35, 37, 39, 41, 42, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66. Ενώ στο ερωτηματολόγιο των παιδιών οι ερωτήσεις με αρνητική σημασία είναι στο σύνολο 27 και είναι οι εξής: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 14, 18, 19, 20, 22, 24, 27, 28, 29, 34, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 55.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι αν δεν δοθεί απάντηση σε μια ερώτηση τότε βαθμολογείται ως μηδέν (0). Ενώ αν δεν απαντηθεί το 10% των ερωτήσεων σε μια κλίμακα που αφορά μια απ' τις ιδιότητες του Κ. Ν. Σ (SE, SI, MO) τότε δεν ερμηνεύεται η συγκεκριμένη κλίμακα.

5.4 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Οι δύο τύποι ερωτηματολογίων διανεμήθηκαν από τη δασκάλα κάθε τάξης στα παιδιά με το αίτημα να συμπληρωθούν από τις μητέρες τους. Οι βασικές οδηγίες στην συμπλήρωση του κάθε ερωτηματολογίου ήταν γραμμένες στην πρώτη σελίδα αναλυτικά, ενώ οι περαιτέρω εξηγήσεις που δόθηκαν αφορούσαν την αναγραφή του φύλου του παιδιού και την ημερομηνία γέννησής του. Για την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων δόθηκε ένα χρονικό περιθώριο μιας εβδομάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

❖ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ / ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Οι απαντήσεις που δόθηκαν στο ερωτηματολόγιο των γονέων (Ε.Ι.Π.Ε.) αλλά και στο ερωτηματολόγιο των παιδιών (Ε.Ι.Π. 7-14) υποβλήθηκαν σε στατιστική επεξεργασία και ανάλυση με τη βοήθεια του στατιστικού προγράμματος για Η/Υ SPSS. Τα αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης έχουν ως εξής:

1) Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, δηλαδή το αν συνδέονται τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των παιδιών με τα αντίστοιχα των γονιών τους, η ανάλυση έγινε σε τρία επίπεδα: Στο σύνολο του δείγματος, χωριστά για τα αγόρια και τις μητέρες τους και χωριστά για τα κορίτσια και τις μητέρες τους.

Από την ανάλυση (πίνακας 1) φαίνεται ότι μια πού μικρή (0,357) συσχέτιση, όμως στατιστικώς σημαντική σε επίπεδο <5% προκύπτει για την ιδιότητα της Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών της ιδιοσυγκρασίας ανάμεσα στις μητέρες και στα παιδιά τους. Εδώ φαίνεται να επιβεβαιώνεται μερικώς η αρχική μας υπόθεση για τον κληρονομικό χαρακτήρα της ιδιοσυγκρασίας, υπόθεση στην οποία οδηγηθήκαμε από τα αποτελέσματα των ερευνών όπως αυτών των Thomas και Chess, (1977), έρευνες στις οποίες επιβεβαιώθηκε ο κληρονομικός χαρακτήρας της ιδιοσυγκρασίας, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται και ο παράγοντας της περιβαλλοντικής μάθησης.

Πίνακας 1: Μέσοι Όροι, Τυπικές Αποκλίσεις και Συσχετίσεις των Ιδιοτήτων της Ιδιοσυγκρασίας μεταξύ των Παιδιών και των Γονιών τους στο Σύνολο του Δείγματος.

	<i>M.O.</i>	<i>S</i>	<i>r</i>	<i>Sig.</i>	<i>N</i>
Δύναμη Διέγερσης					
Μητέρες	27,18	9,16	,298	,062	40
Παιδιά	21,50	7,19			40
Δύναμη Αναστολής					
Μητέρες	33,85	9,26	,098	,549	40
Παιδιά	22,73	6,83			40
Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών					
Μητέρες	39,67	11,02	,357*	,024	40
Παιδιά	39,58	6,80			40

* Στατιστικώς σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,05

Όμως, από την περαιτέρω, κατά φύλο ανάλυση (πίνακας 2) αποκαλύφθηκε μια εντονότερη συσχέτιση ανάμεσα στην Κ.Ν.Δ. ανάμεσα στις μητέρες και στα κορίτσια τους σε υψηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ($\rho = ,002$), ενώ αντίστοιχη σχέση δεν επιβεβαιώθηκε στο δείγμα των αγοριών. Με βάση αυτό, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η χαμηλή συσχέτιση που παρατηρήθηκε για την Κ.Ν.Δ. στο σύνολο του δείγματος (πίνακας 1) στην ουσία δεν είναι ακριβής διότι αλλοιώνεται από την παρέμβαση της εξαιρετικά χαμηλής και άνευ στατιστικής σημαντικότητας σχέση ($r = ,049$) η οποία παρατηρείται για την ιδιότητα αυτή ανάμεσα στα αγόρια και στις μητέρες τους. Από το δεδομένο αυτό, δεν μπορούμε από το συγκεκριμένο δείγμα να εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για τον κληρονομικό χαρακτήρα της ιδιοσυγκρασίας, ούτε ως προς κάποια ιδιότητά της, διότι στην περίπτωση αυτή θα υπήρχε παρόμοια συσχέτιση ως προς την ιδιότητα αυτή και στο δείγμα των αγοριών με τις μητέρες τους.

Πίνακας 2: Μέσοι Όροι, Τυπικές Αποκλίσεις και Συσχετίσεις των Ιδιοτήτων της Ιδιοσυγκρασίας μεταξύ των Παιδιών και των Γονιών τους κατά Φύλο στο Σύνολο του Δείγματος.

		<i>M.O.</i>	<i>S</i>	<i>R</i>	<i>Sig. (1-tailed)</i>	<i>N</i>
<i>Δύναμη Διέγερσης</i>	Μητέρες	23,67	9,47	,302	,112	18
	Αγόρια	20,06	5,21			18
	Μητέρες	30,05	7,99	,245	,136	22
	Κορίτσια	22,68	8,41			22
<i>Δύναμη Αναστολής</i>	Μητέρες	32,94	10,19	-,148	,280	18
	Αγόρια	19,89	5,44			18
	Μητέρες	34,59	8,59	,232	,150	22
	Κορίτσια	25,05	7,07			22
<i>Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών</i>	Μητέρες	36,61	9,79	,049	,424	18
	Αγόρια	38,61	7,53			18
	Μητέρες	42,18	11,54	,590*	,002	22
	Κορίτσια	40,36	6,20			22

* Στατιστικώς σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,05

Η υψηλή συσχέτιση στην ιδιότητα της Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών ανάμεσα στις μητέρες και στα κορίτσια τους θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως αποτέλεσμα μάθησης χάρη στη στενότερη σχέση που αναπτύσσουν οι μητέρες με τα κορίτσια τους, όμως η ερμηνεία αυτή χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, διότι τα κορίτσια δε διαφέρουν

συστηματικά από τα αγόρια ως προς την Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών (πίνακας 5).

2) Στη συνέχεια, όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, δηλαδή για το αν υπάρχει διαφορά στις αξιολογήσεις που δίνουν οι μητέρες ανάμεσα στον εαυτό τους και στα παιδιά τους, παρατηρούμε ότι συστηματικές διαφορές παρατηρούνται για τις δυνάμεις Διέγερσης και Αναστολής σε πολύ υψηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, μικρότερο του 0,001.

Η ανάλυση έγινε με βάση τις διαφορές των μέσων όρων στις απαντήσεις των μητέρων για τις αξιολογήσεις του εαυτού τους και των παιδιών τους ως προς τις τρεις δυνάμεις. Όπως φαίνεται και από τα αποτελέσματα (πίνακας 3), οι μητέρες του δείγματος έχουν δώσει συστηματικά υψηλότερους βαθμούς αξιολόγησης στον εαυτό τους αναφορικά με τις δύο προαναφερόμενες δυνάμεις, ενώ η αντίστοιχη αξιολόγηση του εαυτού τους από αυτή των παιδιών τους ως προς την Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών όχι μόνο δε διαφοροποιείται συστηματικά αλλά ποσοτικά βρίσκεται πολύ κοντά η μία στην άλλη.

Πίνακας 3: Διαφορές Μέσων Όρων των ιδιοτήτων τις Ιδιοσυγκρασίας ανάμεσα στις Μητέρες και στα Παιδιά τους στο Σύνολο του Δείγματος.

	<i>M.O.</i>	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>df</i>
<i>Δύναμη Διέγερσης Μητέρες Παιδιά</i>	5,68	9,81	3,657**	,001	39
<i>Δύναμη Αναστολής Μητέρες Παιδιά</i>	11,13	10,95	6,424**	,000	39
<i>Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών Μητέρες Παιδιά</i>	1,00E-01	10,68	,059	,953	39

** Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0 ,001

Η υπόθεση μας σχετικά με την απάντηση του ερωτήματος αυτού, δεν επιβεβαιώνεται ούτε αναιρείται, διότι, καθώς δεν έχουμε έρευνες για την αξιολόγηση της ιδιοσυγκρασίας των παιδιών, δεν μπορούμε να ξέρουμε αφενός αν στη μικρή ηλικία η ιδιοσυγκρασία διαφοροποιείται ποσοτικά από την ιδιοσυγκρασία των ενηλίκων και αφετέρου αν οι γονείς

έχουν διαφορετικά κριτήρια για την αξιολόγηση της ιδιοσυγκρασίας των παιδιών τους από τη δική τους. Πάντως, σύμφωνα με τη θεωρία του Παβλώφ η ιδιοσυγκρασία του ατόμου διακρίνεται ήδη από τη βρεφική του κιόλας ηλικία και παραμένει σχετικά αμετάβλητη.

Από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι μόνο για την Κινητικότητα των Νευρικών Διαδικασιών υπάρχει ένας παρόμοιος τρόπος αξιολόγησης ανάμεσα στις μητέρες και στα παιδιά τους, κάτι που επιβεβαιώθηκε και από άλλη κατεύθυνση (βλ. πίνακα συσχετίσεων 1&2) γεγονός που έρχεται να επιβεβαιώσει κάποιες τάσεις της ιδιότητας αυτής να εμπλέκεται πιο άμεσα στις διαδικασίες μάθησης.

3) Η στατιστική ανάλυση για τη διερεύνηση του τρίτου ερωτήματος που αφορά τις σχέσεις των τριών δυνάμεων μεταξύ τους, έγινε χωριστά για τις μητέρες και χωριστά για τα παιδιά.(Πίνακας 4).

Όπως είδαμε, υποθέσαμε ότι ως προς τις δυνάμεις της ιδιοσυγκρασίας θα υπάρχει α) μέτρια συνάφεια μεταξύ της Δύναμης Διέγερσης με τη Δύναμη Αναστολής, β) υψηλή συνάφεια μεταξύ της Δύναμης Διέγερσης και της Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών και γ) μέτρια συνάφεια μεταξύ της Δύναμης Αναστολής και της Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών.

α) Χαμηλή αλλά στατιστικώς σημαντική σε επίπεδο 0,05 συνάφεια ως προς τις Δυνάμεις Αναστολής και Διέγερσης παρατηρείται στο δείγμα των μητέρων και ελαφρώς πιο ενισχυμένη αλλά στατιστικά σημαντικότερη σε επίπεδο 0,01 στο δείγμα των παιδιών. Από εδώ συνάγεται ότι η Δύναμη Αναστολής συνδέεται ήπια με τη Δύναμη Διέγερσης, αποτέλεσμα το οποίο βρίσκεται σε συμφωνία με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, παρόλο που η συνάφεια που βρέθηκε σε αυτή την έρευνα είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη αυτών των ερευνών (Καλαντζή-Αζίζι & Καραδήμας, 1996. Kalantzi-Azizi & Karademas, 1997. Καλαντζή-Αζίζι et al.,1996. Strelau et al., 1999).

β) Μεταξύ της Δύναμης Διέγερσης και της Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών, παρατηρείται η υψηλότερη συνάφεια (0,605) και μάλιστα σε πολύ υψηλό επίπεδο (<0,001), συνάφεια που όμως

προκύπτει στην ιδιοσυγκρασία των μητέρων, ενώ για τα παιδιά η συσχέτιση αυτή είναι ηπιότερη (0,361) και σε μικρότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ($<0,05$). Και εδώ τα αποτελέσματά μας φαίνεται να εναρμονίζονται με τα αντίστοιχα άλλων ερευνών.

γ) Η μέτρια συνάφεια που έχει διαπιστωθεί από άλλες έρευνες δεν επιβεβαιώνεται από την έρευνά μας ανάμεσα στις Δυνάμεις Αναστολής και Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών, καθώς δεν βρέθηκε καμιά απολύτως συσχέτιση.

Άλλωστε, και από τον ίδιο τον Παβλώφ υποστηρίχτηκε ότι οι σχέσεις μεταξύ των ιδιοτήτων του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος, (βλ. ενότητα 2.6), δεν είναι ορθογώνιες, δηλαδή ανεξάρτητες μεταξύ τους. Μίλησε επιπλέον, για άμεσο συσχετισμό μεταξύ των Δυνάμεων Διέγερσης και Αναστολής καθώς και των Δυνάμεων Διέγερσης και Κινητικότητας των Νευρικών Διαδικασιών, χωρίς να αποκλείει και συσχέτιση μεταξύ των Δυνάμεων Αναστολής και Κινητικότητας.

Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου μας ήταν αρκετά ικανοποιητική, αφού τα αποτελέσματά μας συμφωνούν γενικά με τα αντίστοιχα άλλων ερευνών, ενώ οι όποιες διαφοροποιήσεις και ειδικότερα αυτές της τρίτης υπόθεσης θα μπορούσαν να αποδοθούν και στο συγκριτικά πολύ πιο μικρό δείγμα (40 ζεύγη μητέρων-παιδιών) στο οποίο στηρίχτηκε η έρευνά μας.

Για τις υπόλοιπες στατιστικώς σημαντικές σχέσεις (σημ με κόκκινο) ανάμεσα σε διαφορετικές ιδιότητες του ΚΝΣ που προκύπτουν για τα παιδιά και τους γονείς τους, δεν έχουμε στη διάθεσή μας επαρκή δεδομένα για να τις ερμηνεύσουμε με ασφαλή τρόπο.

Πίνακας 4: Σύγκριση των Ιδιοτήτων της Ίδιοσυγκρασίας Χωριστά για τις Μητέρες και για τα Παιδιά τους στο Σύνολο του Δείγματος.

		Δόναμη Διέγερσης Μητέρες	Δόναμη Αναστολής Μητέρες	Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών Μητέρες	Δόναμη Διέγερσης Παιδιά	Δόναμη Αναστολής Παιδιά	Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών Παιδιά
Δόναμη Διέγερσης Μητέρες	R Sig. (2-tailed) N	,239 ,138 40	,351* ,026 40	,605** ,000 40	,298 ,062 40	,336* ,034 40	,239 ,138 40
Δόναμη Αναστολής Μητέρες	R Sig. (2-tailed) N	,605** ,000 40	,218 ,178 40	,218 ,178 40	,391* ,013 40	,098 ,549 40	,496** ,001 40
Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών Μητέρες	R Sig. (2-tailed) N	,351* ,026 40	,218 ,178 40	,218 ,178 40	,353* ,026 40	,405** ,010 40	,357* ,024 40
Δόναμη Διέγερσης Παιδιά	R Sig. (2-tailed) N	,298 ,062 40	,391* ,013 40	,353* ,026 40	,298 ,062 40	,405** ,010 40	,361* ,022 40
Δόναμη Αναστολής Παιδιά	R Sig. (2-tailed) N	,605** ,000 40	,218 ,178 40	,218 ,178 40	,391* ,013 40	,098 ,549 40	,496** ,001 40
Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών Παιδιά	R Sig. (2-tailed) N	,351* ,026 40	,218 ,178 40	,218 ,178 40	,353* ,026 40	,405** ,010 40	,357* ,024 40

* Στατιστικά σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,05

** Στατιστικά σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,01

4) Τέλος, σχετικά με το τελευταίο ερώτημα, δηλαδή για το αν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς την ιδιοσυγκρασία, από την ανάλυση προκύπτει (πίνακας 5), ότι τα αγόρια διαφέρουν από τα κορίτσια μόνο ως προς τη Δύναμη Αναστολής, με τα κορίτσια να έχουν συστηματικά υψηλότερες βαθμολογίες στην ιδιότητα αυτή (Μ.Ο. 25,05).

Πίνακας 5: Διαφορές Μέσων Όρων των Ιδιοτήτων τις Ιδιοσυγκρασίας ανάμεσα στα δύο Φύλα

ΦΥΛΟ		<i>N</i>	<i>MO</i>	<i>S</i>	<i>MD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>
<i>Δύναμη Διέγερσης</i>	Αγόρια	18	20,06	5,21	-2,63	-1,154	38	,256
	Κορίτσια	22	22,68	8,41				
<i>Δύναμη Αναστολής</i>	Αγόρια	18	19,89	5,44	-5,16	-2,537*	38	,015
	Κορίτσια	22	25,05	7,07				
<i>Κινητικότητα Νευρικών Διαδικασιών</i>	Αγόρια	18	38,61	7,53		-,808	38	,424
	Κορίτσια	22	40,36	6,20	-1,75			

* Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0 ,05

Από το αποτέλεσμα αυτό δεν επιβεβαιώνεται η αρχική μας υπόθεση ότι δηλαδή αναμέναμε η Δύναμη Διέγερσης να είναι υψηλότερη στα κορίτσια από ότι στα αγόρια, υπόθεση όμως που διαμορφώθηκε από τα αποτελέσματα ερευνών που διεξήχθησαν σε ενήλικες και όχι σε παιδιά (Καλαντζή-Αζίζι, Χριστακοπούλου, & Μυλωνάς, 1996). Στην παρούσα έρευνα, από τη σύγκριση των μέσων όρων, τα κορίτσια εμφανίζουν υψηλότερες βαθμολογίες στη Δύναμη Διέγερσης, αλλά οι διαφορές αυτές δεν είναι στατιστικώς σημαντικές.

Από όλα τα παραπάνω, φαίνεται ότι η έρευνά μας δεν απομακρύνθηκε σε γενικές γραμμές από τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, όμως ο περιορισμένος αριθμός του δείγματος δεν αποτελεί ασφαλή βάση για να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως:

A) Διαφοροποιούνται συστηματικά οι Ιδιότητες της Ιδιοσυγκρασίας ανάμεσα στα παιδιά και στους ενήλικες ή η ιδιοσυγκρασία και ερευνητικά επιβεβαιώνεται ως μια ιδιότητα αμετάβλητη στον πυρήνα της εξελικτικά;

Β) Ποια η σχέση της Ιδιοσυγκρασίας με διαδικασίες που ενδιαφέρουν τον παιδαγωγό όπως αυτές της μάθησης, της συγκέντρωσης, των ενδιαφερόντων, της εποπτικής ικανότητας;

Γ) Πώς επηρεάζει η κάθε Ιδιότητα της Ιδιοσυγκρασίας τις άλλες Ιδιότητες στο πλαίσιο της σχέσης Γονιού-Παιδιού;

Από την έρευνά μας δεν επιβεβαιώθηκε ούτε όμως και αναιρέθηκε η υπόθεση του κληρονομικού χαρακτήρα της ιδιοσυγκρασίας, τόσο δημοφιλούς στο θεωρητικό υπόβαθρο της Ιδιοσυγκρασίας, ενισχύθηκε όμως η εμπιστοσύνη μας στην αξιοπιστία των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήσαμε.

Εντούτοις, με βάση τα αποτελέσματα αυτά, πιστεύουμε ότι βρισκόμαστε σε καλό δρόμο, αν και είμαστε ακόμα στην αρχή, προκειμένου να συμβάλουμε στη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας για περαιτέρω σε βάθος έρευνα με απώτερο σκοπό την καλύτερη γνώριμία με τον παράγοντα «άνθρωπο» στην εκπαιδευτική διαδικασία, είτε πρόκειται για τον εκπαιδευτικό είτε για τον μαθητή.

❖ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Angleitner, A., & Riemann, R. (1991). What can we learn from the discussion of personality questionnaires for the construction of temperament inventories? In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in Temperament: International perspectives on theory and measurement* (p. p. 191 - 204). New York: Plenum.

- Buss, A. H., & Plomin, R. (1975). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Buss, A. H. (1991). The EAS Theory of temperament. In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in temperament: International perspectives on theory measurement* (p. p. 43 - 60). London: Plenum.

- Cattell, R. B. (1946). *Description and measurement of personality*. New York: World Book.

- Chess, S., & Thomas, A. (1991). Temperament and the concept of goodness of fit. In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement* (p. p. 15 - 28). London: Plenum.

-Chess, S., & Thomas, A. (1991). Goodness of Fit and similarities of Temperament .In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement* (p. p 25). London: Plenum.

- Eliasz, A. (1990). Broadening the concept of temperament: From disposition to hypothetical construct. *European Journal of Personality*, 4, 287 - 302.

- Feodorov. V. K. (1961). Comparison of results of different studies of basic properties of higher nervous activity in mice. In J. Strelav κ' A. Angleitner. In Strelau, J. & Angleitner. , A. κ' Newberry, B. H. (1999). *The Pavlovian Temperament. Survey (P. T. S.): An International handbook*. Gottingen: Hogrefe & Huber.

- Καλαντζή - Αζίζι, Α., Χριστακοπούλου, Σ., & Μυλωνάς, Κ. (1996). Μέτρηση της ιδιοσυγκρασίας για ενήλικες με το Pavlovian Temperament Survey (PTS). *Ψυχολογία*, 3, 130 - 138.

- Krausky, v, k.(1971). On some additional criteria of assessment of higher nervous activity properties. In J. Strelau & A. Angleitner & B.H. Newberry.(1999).*The Pavlovian Temperament Survey (P. T. S):An International handbook*: Hogrefe & Huber.

- Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (1986). *Temperament and social interaction in infants and children. New directions for child development*. San Francisco, CA. Jossey Bass.

- McDougall, W. (1923). *An outline of Psychology*. New York: Scribers.

- Mehrabian, A. (1991). Outline of a general emotion based theory of temperament. In J. Strelav and Angleitner, A (Eds.). *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement*.

- Nebylitsyn, V. D. (1972a). *Fundamental properties of the human nervous system*. New York: Plenum.

- Pavlov, I. P. (1951 - 1952). Complete works (2nd ed.). In Strelau, J & Angleitner, A. κ' Newberry, B. H. (1999). The Pavlovian Temperament Survey (P. I. S): An International handbook. Gottingen: Hogrefe & Huber.
- Rothbart, M. K. (1989). Temperament and development. In G. Kohnstamm, J. Bates, & M. K. Rothbart (Eds.), Temperament in Childhood (p. p. 187 - 248). Chichester: Wiley.
- Rothbart, M. K., and Derryberry, D. (1981) "Development of Individual Differences in Temperament". In M. E Lamb and A. L. Brown (Eds.) Advances in Developmental Psychology. Vol. 1. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.
- Strelau, J. (1983). Temperament - Personality - activity. London: Academic Press.
- Strelau, J. (1987). The concept of temperament in personality research. *European Journal of Personality*, 1, 107 - 117.
- Strelau, J. (1991). Renaissance in research on temperament: Where to? In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.) Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement (pp. 337 - 358). London: Plenum.
- Strelau, J., Angleitner, A., Bantelman, J. & Ruch, W. (1990). The Strelau temperament Inventory - Revised (STI - R): Theoretical considerations and Scale development. *European Journal of Personality*, 4, 209 - 235.
- Strelau, J., & Angleitner, A. (1991). Temperament research: Some divergencies and similarities. In J. Strelau & A. Angleitner

(Eds.), Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement (p. p. 1 - 12). London: Plenum.

- Strelau, J., Angleitner, A., & Newberry, B. H. (1999). The Pavlovian temperament Survey (PTS): An international handbook. Gottingen: Hogrefe & Huber.

-Troshiskin, V. A., Moldavskaya, S.I., & Kolchenko, N. V. (1978). Functional mobility of nervous processes and professional selection. In J. Strelau & A. Angleitner & B. H. Newberry. (1999). The Pavlovian Temperament Survey (P. T. S): An International handbook: Hogrefe & Huber.

-Turovskaya, Z. G (1963). The relation between some indices of strength and mobility of the nervous system in man. In J. Strelau & A. Angleitner & B. H. Newberry. (1999). The Pavlovian Temperament Survey (P. T. S): An International handbook: Hogrefe & Huber.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ

Ε. Ι. Π. Ε.

Οι ερωτήσεις αυτού του ερωτηματολογίου αναφέρονται σε διάφορα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας σας- τον τρόπο δηλαδή που αντιδράτε σε καθημερινά γεγονότα. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις αφού κάθε χαρακτηριστικό της ιδιοσυγκρασίας έχει τα πλεονεκτήματά του. Οι απαντήσεις που θα δώσετε είναι ανώνυμες, απόρρητες και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για επιστημονικούς σκοπούς. Γι' αυτόν το λόγο, είναι ουσιώδες να απαντήσετε στις ερωτήσεις με ειλικρίνεια.

Παρακαλούμε αποφασίστε κατά πόσο μία διαπίστωση σας ταιριάζει, χωρίς να κοιτάτε τί έχετε απαντήσει προηγουμένως. Προσπαθήστε να περιγράψετε τον εαυτό σας με ειλικρίνεια, δηλαδή πώς έχετε αντιδράσει τον περασμένο χρόνο ή πώς αντιδράτε γενικά και όχι πώς θα επιθυμούσατε να αντιδρούσατε. Κάποια βοήθεια για να βρείτε τις κατάλληλες απαντήσεις θα μπορούσε να σας δώσει η σύγκρισή σας με άλλους ανθρώπους που συναναστρέφεστε και που είναι του ίδιου φύλου και ηλικίας μαζί σας.

Είναι αυτονόητο ότι η συμπεριφορά σας θα διαφέρει λίγο από κατάσταση σε κατάσταση και φυσικά δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη όλες οι ιδιαιτερότητες. Ίσως να μην είσατε πάντα βέβαιοι στις εκτιμήσεις σας. Για το λόγο αυτό, προσπαθήστε να κάνετε μια γενική εκτίμηση της συμπεριφοράς σας, περιγράφοντας πώς είναι συνήθως.

Για κάθε ερώτηση υπάρχουν τέσσερις πιθανές απαντήσεις. Επιλέξτε μία.

Ακολουθεί παράδειγμα:

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
Μου αρέσει να λέω ανέκδοτα.			✓	

Δηλαδή η περιγραφή «Μου αρέσει να λέω ανέκδοτα» μάλλον δεν σας ταιριάζει.

Ευχαριστούμε πολύ για τη συνεργασία σας!
Εργαστήριο Εξελικτικής Ψυχολογίας
Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
1. Η εμφάνιση κάποιου ξαφνικού κινδύνου θα με απέτρεπε απο τη συνέχιση της εργασίας μου.				
2. Όταν κάποιος με πληγώνει προσπαθώ να του το ανταποδώσω.				
3. Δεν με ενοχλεί όταν ξαφνικά πρέπει να συνεργαστώ με ανθρώπους που δε γνωρίζω.				
4. Μου είναι δυσάρεστο όταν, ενώ επιτέλους έχω αποφασίσει να κάνω κάτι, για κάποιο λόγο καθίσταται αδύνατο να το ξεκινήσω.				
5. Μπορώ να αισθανθώ πολύ γρήγορα «σαν στο σπίτι μου» σε μέρη που μου είναι άγνωστα.				
6. Αποφεύγω το θόρυβο όταν διαβάζω.				
7. Μπορώ με μεγάλη ευκολία να πηγαίνω απο τη μία δραστηριότητα στην άλλη.				
8. Ευχαρίστως δέχομαι την πρόκληση για μια δραστηριότητα που εμπεριέχει κίνδυνο.				
9. Όταν παρουσιαστεί ανάγκη, μου είναι εύκολο να διακόψω την παρακολούθηση της τηλεόρασης ή την ακρόαση του ραδιοφώνου.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
10. Εξάπτομαι εύκολα όταν βρίσκομαι κάτω απο μεγάλη πίεση.				
11. Όταν είμαι θυμωμένος/ η και συναντώ φίλους που βρίσκονται σε εξαιρετικά καλή διάθεση, μπορώ εύκολα να ξεχάσω το θυμό μου και να απολαύσω την παρέα τους.				
12. Κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης μερικές φορές αντιμετωπίζω δυσκολίες στο να περιμένω να έρθει η σειρά μου για να πάρω το λόγο.				
13. Μου αρέσει να κάνω πολλά πράγματα την ίδια στιγμή.				
14. Μου είναι δύσκολο να συγκρατήσω τις αντιδράσεις μου όταν έχω ενοχληθεί, ακόμα κι όταν είναι απαραίτητο.				
15. Δεν αποδίδω στη δουλειά μου όταν δουλεύω σε χώρους που γίνονται τριγύρω μου πολλά πράγματα ταυτόχρονα.				
16. Μου είναι δύσκολο να διακόψω μια δραστηριότητα που με ευχαριστεί(π.χ. την παρακολούθηση μιας ενδιαφέρουσας εκπομπής στην τηλεόραση)ακόμα κι όταν κάποιος μου το ζητήσει.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
17. Ακόμα κι όταν δουλεύω πολύ σκληρά, αισθάνομαι φρέσκος κι ανανεωμένος.				
18. Όταν μου συμβαίνουν απρόσμενα γεγονότα, αισθάνομαι άγχος.				
19. Δεν αισθάνομαι την ανάγκη να ανοίξω αμέσως το πακέτο ενός δώρου για να δω τί έχει μέσα.				
20. Μου παίρνει αρκετό χρόνο μέχρι να συνηθίσω σε ένα νέο μέρος.				
21. Θα μου ήταν δύσκολο να λειτουργήσω αν πληροφορούμουν τον θάνατο κάποιου πολύ κοντινού μου προσώπου.				
22. Μπορώ εύκολα να κάνω πολλά διαφορετικά πράγματα το ένα μετά το άλλο.				
23. Η απόδοσή μου μειώνεται σε ένα περιβάλλον όπου υπάρχουν πολλά ερεθίσματα που μου αποσπούν την προσοχή.				
24. Μου είναι δύσκολο να διακόψω κάτι που κάνω, ακόμα κι όταν κάποιος μου το ζητά.				
25. Εάν αυτό που κάνω αρχίσει να γίνεται επικίνδυνο, αυτό αποτελεί για μένα έναν καλό λόγο να το σταματήσω.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
26. Εάν βρίσκομαι σε άσχημη διάθεση, ακόμα και τα πράγματα που συνήθως απολαμβάνω δεν μπορούν να με βγάλουν από αυτήν.				
27. Μου είναι δύσκολο να συγκρατούμαι και να αφήνω τους άλλους να ολοκληρώνουν αυτό που θέλουν να πουν.				
28. Δεν με ενδιαφέρει εάν τα χόμπυ μου δεν βολεύουν τους άλλους ανθρώπους του περιβάλλοντός μου.				
29. Δεν μπορώ να συγκρατηθώ όταν ένα πικρόχολο σχόλιο βρίσκεται στην άκρη της γλώσσας μου.				
30. Μου αρέσει να εργάζομαι όταν τριγύρω μου διεξάγονται πολλές παράλληλες δραστηριότητες.				
31. Στις αλλαγές της εργασίας μου προσαρμόζομαι εύκολα.				
32. Διστάζω να πάρω μεγάλα ρίσκα.				
33. Προσαρμόζομαι εύκολα στις αλλαγές που έχουν να κάνουν με την οργάνωση της εργασίας μου.				
34. Διατηρώ την ψυχραιμία μου ακόμα κι όταν με πιέζει πολύ ο χρόνος.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
35. Δεν αντέχω τις διάφορες εορταστικές τελετές και επετείους και περιμένω πώς και πώς να τελειώνουν οι τυπικές διαδικασίες.				
36. Ακόμα και σε πολύ διαφορετικές δραστηριότητες, μου είναι εύκολο να πετάγομαι απο τη μία στην άλλη.				
37. Δεν μπορώ να εργαστώ εάν τριγύρω μου «επικρατεί χάος».				
38. Όταν κάποιος με έχει πληγώσει συναισθηματικά μπορώ να ανακτήσω την ψυχραιμία μου αν πρέπει.				
39. Συνήθως απαντώ σε ερωτήσεις γρήγορα, ακόμα και σε περιστάσεις όπου θα ήταν πιο σωστό να περιμένω πρώτα.				
40. Μπορώ να προσαρμοστώ εύκολα στις ξαφνικές αλλαγές της προγραμματισμένης μου εργασίας.				
41. Είναι εύκολο για τους άλλους ανθρώπους να διακρίνουν την απογοήτευσή μου ακόμα κι όταν επιθυμώ να την κρατήσω κρυφή.				
42. Η κούραση συχνά με παρασύρει σε λάθη.				
43. Εάν παραστεί ανάγκη μπορώ να συγκρατηθώ και να μην εκφράσω την άποψή μου ακόμα κι αν γνωρίζω ότι έχω δίκιο.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
44. Εάν μείνω σε ένα νέο μέρος, συνηθίζω γρήγορα.				
45. Δεν μπορώ να υπερασπιστώ και πολύ καλά τον εαυτό μου εάν δεχτώ επίθεση δημόσια.				
46. Δεν αντιμετωπίζω δυσκολίες στο να αλλάζω γρήγορα τη μία δραστηριότητα μετά την άλλη.				
47. Η εμφάνιση ξαφνικού κινδύνου δεν με αποθαρρύνει.				
48. Δεν μου αρέσει καθόλου όταν δεν μπορώ να ξεκινήσω κάτι που έχω προγραμματίσει να κάνω.				
49. Δεν μου αρέσει να μιλώ δημόσια.				
50. Χάνω την υπομονή μου όταν είμαι υποχρεωμένος/ η να περιμένω τους άλλους για να αρχίσω το γεύμα μου.				
51. Χρειάζομαι αρκετό χρόνο μέχρι να αλλάξει η διάθεσή μου από λύπη σε χαρά.				
52. Το πρόσωπό μου είναι ένα ανοιχτό βιβλίο που όλοι μπορούν να το διαβάσουν.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
53. Δεν μου αρέσει να παίρνω αποφάσεις που έχουν σημαντικές συνέπειες.				
54. Χάνω τη σειρά μου όταν το καθημερινό μου πρόγραμμα αλλάζει ξαφνικά.				
55. Αναστατώνομαι όταν εργάζομαι κάτω από θορυβώδεις συνθήκες.				
56. Μου είναι δύσκολο να συγκρατήσω την περιέργειά μου όταν μου δίνεται η ευκαιρία να κοιτάξω στα πράγματα ή στις σημειώσεις κάποιου άλλου.				
57. Συνηθίζω εύκολα σε καινούριες εργασιακές συνθήκες.				
58. Χάνω εύκολα την υπομονή μου όταν προσπαθώ να εξηγήσω κάτι.				
59. Χρειάζομαι λίγο χρόνο «προθέρμανσης» προτού ξεκινήσω να κάνω κάτι καινούριο.				
60. Όταν δίπλα μου συζητούν μεγαλόφωνα, αυτό δεν επηρεάζει την ποιότητα της εργασίας μου.				
61. Δεν μπορώ να περάσω από το ένα συναίσθημα στο άλλο.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
62. Όταν πραγματικά θέλω να βγώ για να διασκεδάσω, χάνω εύκολα την υπομονή μου να περιμένω τους άλλους που πιθανώς θέλουν να με ακολουθήσουν.				
63. Κουράζομαι εύκολα όταν πρέπει να δουλέψω περισσότερο απο το συνηθισμένο.				
64. Όταν ζητήσω απο κάποιον να μου κάνει μια δουλειά, μου είναι δύσκολο να περιμένω μέχρι να την τελειώσει.				
65. Μου αρέσει να μιλώ με πολλούς ανθρώπους την ίδια στιγμή.				
66. Θα ήμουν σε κατάσταση πανικού αν γινόμουν θύμα κλοπής.				

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑΣ

Ε. Ι. Π. 7- 14

Οι ερωτήσεις αυτού του ερωτηματολογίου αναφέρονται σε διάφορα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού - τον τρόπο, δηλαδή, που αντιδρούν τα παιδιά σε καθημερινά γεγονότα. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις αφού κάθε χαρακτηριστικό της ιδιοσυγκρασίας έχει τα πλεονεκτήματά του. Οι απαντήσεις που θα δώσετε είναι ανώνυμες, απόρρητες και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για επιστημονικούς σκοπούς. Γι' αυτόν το λόγο, είναι ουσιώδες να απαντήσετε στις ερωτήσεις με ειλικρίνεια.

Παρακαλούμε αποφασίστε κατά πόσο μια διαπίστωση ταιριάζει στην κόρη ή τον γιο σας, χωρίς να κοιτάτε τί έχετε απαντήσει προηγουμένως. Προσπαθήστε να περιγράψετε το παιδί σας με ειλικρίνεια, δηλαδή πώς ήταν τον περασμένο χρόνο και όχι πώς θα επιθυμούσατε να είναι ή να γίνει. Κάποια βοήθεια για να βρείτε τις κατάλληλες απαντήσεις θα μπορούσε να σας δώσει η σύγκριση του παιδιού σας με άλλα παιδιά ή αδέρφια του ίδιου φύλου και περίπου της ίδιας ηλικίας.

Είναι αυτονόητο ότι η συμπεριφορά της κόρης σας ή του γιου σας θα διαφέρει λίγο από κατάσταση σε κατάσταση και φυσικά δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη όλες οι ιδιαιτερότητες. Ίσως να μην είσαστε πάντα βέβαιοι στις εκτιμήσεις σας. Για το λόγο αυτό, προσπαθήστε να κάνετε μια γενική εκτίμηση της συμπεριφοράς του παιδιού σας, περιγράφοντας πώς είναι συνήθως.

Για κάθε ερώτηση υπάρχουν τέσσερις πιθανές απαντήσεις. Επιλέξτε μία.

Ακολουθεί παράδειγμα:

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
Στο παιδί μου αρέσει να λέει ανέκδοτα.			✓	

Δηλαδή η περιγραφή «Στο παιδί μου αρέσει να λέει ανέκδοτα» μάλλον δεν ταιριάζει στο παιδί σας.

Ευχαριστούμε πολύ για τη συνεργασία σας!

Εργαστήριο Εξελικτικής Ψυχολογίας

Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
1. Ένας ξαφνικός κίνδυνος θα εμπόδιζε το παιδί σας να ολοκληρώσει μια εργασία.				
2. Είναι εύκολο για το παιδί σας να δείξει καλή νατροφή.				
3. Απρόβλεπτες αλλά απαραίτητες αλλαγές στο ημερήσιο πρόγραμμα του παιδιού σας το μπερδεύουν αρκετά.				
4. Δεν αρέσει στο παιδί σας να δουλεύει με δυνατή μουσική.				
5. Το παιδί σας στενοχωριέται να περιμένει όταν δεν μπορεί ακόμη να ξεκινήσει κάτι που έχει προγραμματίσει.				
6. Το παιδί σας δυσκολεύεται να προσαρμοστεί σε ένα νέο περιβάλλον.				
7. Το παιδί σας δεν υποχωρεί όταν το προκαλούν (π.χ. όταν του λένε: «αν έχεις τα κότσια, κάντο»)				
8. Το παιδί σας κάποιες φορές δυσκολεύεται να σταματήσει το παιχνίδι του παρόλο που θα έπρεπε να κάνει κάτι άλλο.				
9. Το παιδί σας δεν δείχνει να ενοχλείται που πρέπει να πάει ξανά στο σχολείο μετά τις καλοκαιρινές διακοπές.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
10. Η έντονη σωματική κόπωση δεν μειώνει την ενεργητικότητα του παιδιού σας.				
11. Το παιδί σας μένει συγκεντρωμένο στα μαθήματά του ακόμα κι όταν κάτι άλλο κινήσει ξαφνικά την περιέργειά του.				
12. Δύσκολα μπορεί κανείς να αλλάξει την διάθεση του παιδιού σας.				
13. Το παιδί σας δουλεύει το ίδιο καλά ακόμα κι αν έχει πολύ θόρυβο.				
14. Το παιδί σας δεν μπορεί να κρύβει τα συναισθήματά του απο τους άλλους.				
15. Το παιδί σας δεν κουράζεται όταν μιλά ταυτόχρονα με πολλούς ανθρώπους.				
16. Το παιδί σας δεν κουράζεται ακόμα κι αν αυτό που κάνει είναι κοπιαστικό και του παίρνει πολύ χρόνο.				
17. Το παιδί σας μπορεί να μείνει σιωπηλό όταν πρέπει.				
18. Γεγονότα που συμβαίνουν ξαφνικά δημιουργούν άγχος στο παιδί σας.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
19. Όταν το παιδί σας αναστατώνεται, δεν μπορεί να συνεχίσει να δουλεύει συγκεντρωμένο.				
20. Το παιδί σας αναστατώνεται όταν αναβάλλεται κάτι που περίμενε να κάνει με λαχτάρα.				
21. Το παιδί σας βρίσκει εύκολα τον προσανατολισμό του ακόμη κι αν βρίσκεται σε άγνωστο μέρος.				
22. Το παιδί σας σταματάει να κάνει όταν αυτό γίνεται επικίνδυνο.				
23. Όταν χρειαστεί, το παιδί σας μπορεί εύκολα να αποσπάσει την προσοχή του από την τηλεόραση ή το ραδιόφωνο.				
24. Μετά από ένα μακρύ Σαββατοκύριακο (τριήμερο), το παιδί σας δυσκολεύεται να πάει ξανά στο σχολείο.				
25. Όσο πιο ζωντανή είναι μια παιδική γιορτή, τόσο πιο ενθουσιασμένο είναι το παιδί σας.				
26. Το παιδί σας τελειώνει πρώτα αυτό που έχει σχεδιάσει να κάνει και κατόπιν προχωράει στην επόμενη ιδέα που του ήρθε εντωμεταξύ.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
27. Όταν το παιδί σας έχει άσχημη διάθεση, δεν ευχαριστιέται ούτε και με τα πράγματα που συνήθως απολαμβάνει.				
28. Το παιδί σας δεν συνηθίζει να παίζει με ριψοκίνδυνα παιχνίδια.				
29. Ακόμα κι όταν το παιδί σας θέλει να κρύψει την απογοήτευσή του, δεν το κατορθώνει.				
30. Στο παιδί σας αρέσει να μιλά με πολλά άτομα ταυτόχρονα.				
31. Ακόμα κι όταν το παιδί σας νιώθει να απειλείται, παραμένει ψύχραιμο.				
32. Το παιδί σας μπορεί εύκολα να συμμορφωθεί με τους κοινωνικούς κανόνες.				
33. Το παιδί σας προσαρμόζεται γρήγορα σε αλλαγές του καθημερινού του προγράμματος.				
34. Όταν το παιδί σας βρίσκεται σε χώρο όπου αποσπάται εύκολα η προσοχή του, δεν μπορεί να δουλέψει καλά.				
35. Το παιδί σας εύκολα μπορεί να περιμένει να έρθει η κατάλληλη στιγμή για να κάνει κάτι που έχει προγραμματίσει.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
36. Ακόμα και σε άγνωστά του μέρη, το παιδί σας νιώθει γρήγορα «σαν στο σπίτι του».				
37. Ακόμα κι όταν το παιδί σας έχει ασχοληθεί για πολλή ώρα με τα μαθήματά του, δεν είναι κουρασμένο.				
38. Όταν είναι απαραίτητο, το παιδί σας αποσπάται χωρίς δυσκολία απο κάτι στο οποίο ήταν απορροφημένο.				
39. Είναι εύκολο για το παιδί σας να πάει ξανά στο σχολείο μετά απο ένα μεγάλο διάστημα(π.χ. λόγω καλοκαιρινών διακοπών).				
40. Το παιδί σας δεν έχει όρεξη για τίποτε όταν χάσει το αγαπημένο του κατοικίδιο.				
41. Το παιδί σας μπορεί να παραμείνει στο θέμα, ακόμα κι όταν ξαφνικά σκεφτεί κάτι τελείως διαφορετικό.				
42. Το παιδί σας δύσκολα αλλάζει διάθεση.				
43. Ένας ξαφνικός κίνδυνος δεν αποθαρρύνει το παιδί σας.				
44. Αν χρειάζεται, το παιδί σας μπορεί να κρύψει τον θυμό του.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
45. Το παιδί σας προτιμά να ασχολείται με ένα μόνο πράγμα κάθε φορά.				
46. Όταν διαβάζει, το παιδί σας δεν θέλει θόρυβο.				
47. Το παιδί σας αποφεύγει καταστάσεις στις οποίες απαιτείται πειθαρχία.				
48. Το παιδί σας χρειάζεται αρκετό χρόνο μέχρι να συνηθίσει ένα νέο χώρο.				
49. Όταν το παιδί σας έχει κοιμηθεί λίγες ώρες, η επίδοσή του είναι μειωμένη.				
50. Το παιδί σας απογοητεύεται όταν κάποιο γεγονός που το περίμενε με λαχτάρα αναβάλλεται ξαφνικά.				
51. Το παιδί σας προσαρμόζεται εύκολα σε ξαφνικές μετατροπές του σχολικού προγράμματός του.				
52. Το παιδί σας δεν μπορεί να δουλέψει όταν γίνεται γύρω του πολλή φασαρία.				
53. Το παιδί σας μπορεί εύκολα να διακόψει κάτι που κάνει, όταν πρέπει να στραφεί σε κάτι άλλο.				

	Συμφωνώ απολύτως	Μάλλον συμφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Διαφωνώ εντελώς
54. Το παιδί σας ανήκει σ' εκείνα που μπορούν εύκολα να αλλάξουν διάθεση.				
55. Για να μην κουράζεται το παιδί σας χρειάζεται συχνά διαλείμματα.				
56. Το παιδί σας πράττει με βάση την αρχή: «πρώτα η δουλειά, μετά η διασκέδαση».				
57. Το παιδί σας συνηθίζει εύκολα σ' ένα νέο τόπο διαμονής.				

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000069377